

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

Vjerska politika Julijana Apostate

Završni magistarski rad

Kandidat: Salmir Smajić

Mentor: prof. dr. Salmedin Mesihović

Sarajevo, 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. METODOLOGIJA	4
3. IZVORI I HISTORIOGRAFIJA	7
4. FLAVIUS CLAUDIUS IULIANUS – BIOGRAFIJA.....	12
4.1. Nadimak „ <i>Apostata</i> “	14
5. HISTORIJSKE OKOLNOSTI.....	15
6. TEMELJI VJERSKOG PROGRAMA FLAVIA KLAUDIJA JULIANA	18
7. JULIJAN I NJEGOV ODNOS PREMA RELIGIJAMA	20
7.1. Julijanov edikt.....	20
7.2. Obnavljanje religije predaka	21
7.3. Julijanov Školski edikt	22
7.4. Odnos prema kršćanima	23
7.5. Odnos prema jevrejima.....	25
8. REAKCIJE NA ODREDBE FLAVIJA KLAUDIJA JULIJANA.....	28
8.1. Nekršćanske reakcije	28
8.2. Kršćanski odgovor i implikacije edikta	29
8.3. Kontra-reakcija.....	29
8.3.1. Julijan u Antiohiji	31
8.4. Dometi Julijanovog djelovanja	32
9. FLAVIJE KLAUDIJE JULIJAN I PRVOSVEĆENICI.....	34
9.1. Nadležnosti i kodeks ponašanja Julijanovih prvosvećenika	34
9.2. Utjecaj Dajinog „idola“ na stvaranje prvosvećenika.....	35
9.3. Poređenje Julijnovih i kršćanskih svećenika.....	36
9.3.1. Oponašanje kršćanskih institucija?	37
9.4. „Božanska misija“ i vjersko pitanje	38
9.5. Vjerska „misija“ unutar granica	40
10. ZAKLJUČAK	41
11. BIBLIOGRAFIJA.....	43
10.1. Primarni izvori:.....	43
10.2. Sekundarni izvori:	43
10.3. Internet stranice:.....	45

1. UVOD

Flavije Klaudije Julijan, poznat i pod nadimkom Apostata, bio je veoma zanimljiva historijska ličnost. Vladao je Rimskim carstvom od 361. do 363. godine n.e. i tokom tog perioda donio je vrlo kontroverzne odluke koje su definitivno ostavile veliki trag kada je u pitanju historija Rimskog carstva. Kada je u pitanju lik i djelo Flavija Klaudija Julijana Apostate prvenstveno je za istraživanje zanimljiva njegova vjerska politika, koja će biti analizirana u ovom radu.

Neki od ključnih ciljeva ovoga rada, osim same analize vjerske politike Flavija Klaudija Julijana, usmjereni su na proučavanje okolnosti pod kojima je on djelovao i razloga kojima se vodio, te svega do čega je njegova politika dovela. Njegova vjerska politika bila je proizvod različitih čimbenika koji su određivali tok dešavanja jednog vrlo specifičnog historijskog razdoblja. Također, u kontekstu sagledavanja njegove vjerske politike bilo je nužno sagledati načine na koje je Julijan Apostata postao proizvod svoje okoline i svega onoga sa čime se suočavao tokom svog života. Tako da je još jedan od zadataka ovoga rada bilo definirati temelje na kojima je Flavije Klaudije Julijan Apostata zasnivao vlastite ideje te kako i koliko su one mogle funkcionisati u tadašnjem društvu.

Za analizu vjerske politike Flavija Klaudija Julijana Apostate, svakako je bilo potrebno posebno obratiti pažnju na metodološki pristup ovoj temi s obzirom na sve specifičnosti koje ona nosi sa sobom. Zbog toga je posebno poglavlje ovoga rada posvećeno upravo metodološkom aparatu ovoga rada.

Osim za sami slijed događanja tokom odrastanja i vladavine Flavija Klaudija Julijana te svega što se moglo saznati o njegovoj vjerskoj politici, izvori su veoma važni i za udubljanje u ličnost Julijana Apostate kao i u tadašnji individualni i kolektivni habitus. Zbog toga je važan karakter izvora koji su korišteni u ovom radu, o čemu će svakako biti riječi u narednim poglavljima. Ti izvori mogli bi se sagledavati iz različitih uglova, ali prije svega ih je bilo nužno kritički iščitavati. Oni su dijelom oblikovali i historiografiju nastalu o samom Julijanu Apostati koja je također ukratko predstavljena u jednom od poglavlja rada.

Kako je Julijan Apostata bio proizvod svih vlastitih iskustava i svoje okoline, bilo je ključno baviti se i njegovom kompletnom biografijom iz koje se mogu iščitati konteksti unutar kojih je on poimao stvarnost oko sebe. Svakako unutar tog sistema značajne su historijske

okolnosti koje su vladale u vrijeme kada je Julijan Apostata živio i djelovao, pa ih je bilo potrebno objasniti.

Vjerska politika Julijana Apostate s obzirom na sve ranije navedene faktore, u ovom radu je sagledana pomoću analize temelja njegovog vjerskog programa, zatim njegovog odnosa prema religijama koje su ga okruživale i definiranja odredbi koje je donosio. S obzirom na to kako je želio predstaviti svoje odredbe i šta su one u teoriji i praksi značile bilo je potrebno sagledati kompletnu sliku događanja tokom tog razdoblja. Zbog toga su u ovom radu ispitane i reakcije na njegove odredbe koje svakako nisu bile jednostrane.

Pored primarnih izvora, vrijedno je spomenuti da je literatura iz 20. i 21. stoljeća dala ogroman doprinos ovom radu. U tom pogledu najzastupljenija je Brillova zbirka radova *Saputnik Julijana otpadnika* koja nam nudi informacije o Julijanovom životu, opsežnoj nauci koja mu je posvećena i naravno vjerskoj politici Julijana Apostate. Još jedno izuzetno značajno djelo za proučavanje ove teme jeste djelo E. D. Hunta *Julian*, koje nam pruža detaljan pogled na život, filozofiju i religiju Julijana Apostate.

Tema vjerske politike Flavija Klaudija Julijana Apostate zaista ima mnogo potencijala za istraživanje. Vjerska politika Julijana Apostate, definitivno je ulazila u gotovo sve aspekte tadašnjeg života i upravo iz tog razloga se može analizirati iz više perspektiva.

2.METODOLOGIJA

Određivanje metodološkog pristupa pitanju „*vjerske politike Julijana Apostate*“ nemoguće je definisati bez intervencije vlastitog predmeta, odnosno historijske nauke.¹ Ipak, obzirom da se historijska nauka služi i drugim metodama i tehnikama, odnosno dijeli opšte metode spoznaje sa drugim naukama, tu se svakako mogu uključiti druge humanističke i društvene spoznaje.² U istraživačko-metodološkom smislu zadane teme glavna prepreka metodologije historijskog istraživanja, odnosi se na ekstrateorijske razloge (političke, vjerske uzroke) koji u određenoj mjeri utiču na marginalizaciju historijske nauke, a time i same historije zbog usmjeravanja prema drugim polazištima koja svoja uporišta nalaze u političkoj nauci i teološkoj nauci.³

Uz pomoć metodologije dolazi se do sistematskog naučnog historiografskog dostignuća, a metodološki pristup predstavlja put kojim se djelo treba kretati i obilježavaju ga tri načina-teorijski, tehnički i organizacijski.⁴ Prvi spomenuti teorijski aspekt uključuje propitivanje hipoteza, teorija, spoznaja, odnosno konkretno slučaj vjere/religije kao kulturnog resursa koji može biti iskorišten za različite političke interese. Drugi način koji obilježava metodološki pristup je tehnički, a odnosi se na postupak prikupljanja, promatranja i sređivanja podataka korisnih za istraživanje vjerske politike. Organizacijski način predstavlja zadnji spomenuti, a tiče se osiguravanja tehnika korisnih za istraživanje, npr. komunikacije i konsultacije sa onima koji su već istraživali pitanje „*vjerske politike Julijana Apostate*“ iz ugla historičara. Nakon što teorije i spoznaje o hipotezi vjere/religije kao resursu za različite političke interese budu izložene jasno i precizno u korelaciji sa prikupljenim podacima, odnosno izvorima i literaturom, metodologija je ispunila značajne uslove.⁵

Upravo uz metodologiju veže se i pojam metode. Metode mogu biti različite, od metoda učenja, metoda proučavanja, itd, ali nije svaka metoda naučna.⁶ Kada je riječ o metodi analize i sinteze za pitanje „*vjerske politike Julijana Apostate*“ ona je veoma dobro izvediva. Prije svega jer metoda analize predstavlja postupak raščlanjivanja složenih pojava na njihove sastavne elemente,

¹ Padjen, 2016, 26.

² Dročić, 2013, 4.

³ Padjen, 2016, 26.

⁴ Metzinger, Toth, 2020, 9.

⁵ Isto, 9.

⁶ Isto, 10.

npr. povratak vjere/religije u javnu sferu (ovo propitivanje se posebno javilo krajem 20. vijeka)⁷ ili politike kao umijeću mogućeg.⁸ Metoda sinteze kao postupka u kojem se jednostavnije misaone tvorevine spajanjem povezuju u složenije, odnosno u cjelinu, je također primjenjiva za ovu temu, jer npr. vjerska učenja uglavnom gledaju na političku aktivnost.⁹

Pored metoda analize i sinteze, slični i srodni postupci su metode apstrakcije i konkretizacije, pa su i ove metode primjenjive na pitanje „*vjerske politike Julijana Apostate*“. Isti je slučaj i sa metodom specijalizacije odnosno postupkom koji od opšteg pojma razvija novi, od pitanja vjere i politike, do „*vjerske politike*“. Metode koje se mogu uključiti za istraživanje ove teme su i metoda klasifikacije (kao najstarija i najjednostavnija metoda) i metoda deskripcije (npr. deskripcija (opis) glavnih pojmova poput „*vjere*“, „*politike*“, „*vjerske politike*“). Vjerske pozadine su i danas uočljive kada je riječ o upravljanju i vođenju politike određenih zemalja, pa je korisna i metoda komparacije, ne samo na primjeru prošlosti i današnjeg vremena, nego niza drugih.¹⁰

Za definisanje pitanja „*vjerske politike Julijana Apostate*“, moguće je koristiti metode analize i sinteze, metode apstrakcije i konkretizacije, metode specijalizacije, metode klasifikacije, metode deskripcije i metode komparacije, ali svakako ne treba izostaviti tehnike istraživanja. Tehnike su upravo postupci kojim se ostvaruju spomenute metode istraživanja, odnosno postupci prikupljanja podataka i obrada istih. Tako se pod tehniku za pitanje „*vjerske politike Julijana Apostate*“ smatra prikupljanje i obrada podataka nekih zapisa iz crkvene historije, hronika, memoara i slično. Obradom tih podataka moguća je analiza na više nivoa. Iz ugla historičara najpogodnija je analiza i obrada historijskih dokumenata, koja se bazira na informacije koje sadrži određeni historijski zapis, pismo, dnevnik, a što je vezano „*vjersku politiku Julijana Apostate*“. Korisna je i analiza sadržaja koja se koristi za istraživanje tekstova i drugih materijala poput knjiga, novina, ali i sekundarna analiza pod kojom se misli na analizu podataka koje su prikupili drugi.

Uzimajući u obzir podjelu na različite vrste istraživanja, prema svojstvu, metodološki pristup razlikuje kvantitativnu, kvalitativnu i kombiniranu vrstu istraživanja.¹¹ Za temu ovog rada prihvatljiv je metodološki kvalitativni pristup istraživanju. On primjenjuje metode koje omogućuju

⁷ Cvitković, 2019, 22.

⁸ Isto, 17.

⁹ Metzinger, Toth, 2020, 11.

¹⁰ Isto, 11-14.

¹¹ Isto, 23.

opisivanje nekih pojava. Tu je važan cjelovit pristup i cilj je obuhvatiti problematiku u potpunosti. Dakle, pristupiti definisanju pitanja „*vjerske politike Julijana Apostate*“ cjelovito, a ne analizirati pojedine segmente posebno. Ovaj metodološki pristup je pogodan generalno za historijska istraživanja jer istraživači imaju mogućnosti predstaviti sva svoja saznanja o određenoj problematici.¹²

Odabir i primjena metoda veoma su važni segmenti ovog rada. Korištenjem metode deskripcije predstavljena su temeljna pitanja važna za ovu temu, poput biografije Julijana Apostate, njegovih reformi i slično. Također, korištenje metode analize (koja se odnosi na raščlanjivanje složenih pojava) bilo je nužno u dijelovima gdje je predstavljen Julijanov povratak religijama predaka, odnos prema kršćanima i jevrejima u okviru njegovog djelovanja po pitanju donošenja edikta i promjena u cjelokupnoj vjerskoj politici.

Faza obrade informacija zahvaljujući metodama zauzima isto tako značajan dio ovoga rada kroz ovaj metodološki pristup. To je uočljivo kroz Julijanov edikt, jer je jasno koliko je vjera izražavala političku kreativnost. Upravo po tome Julijan je ostao i poznat u historiji. A upravo historija pamti iz perioda Julijanove bliske prošlosti i druge epizode koje su vjeru označile kao jaku silu u životu društava, kulturnih identiteta (tu se prvenstveno misli na Konstantinovu vjersku politiku). Vjeri je dakle predstavljala nadahnuće za uzrok i poticanje političkih poteza, ali i nemira, ratova.¹³ Upravo sve to svjedoči koliko su vjera i politika tog doba bile međusobno povezane i pojmovi koji se pojavljuju uglavnom u paktu. A sve to bit će primijetno kroz dalje stranice ovog rada.

¹² Metzinger, Toth, 2020, 23.

¹³ Ćurković, 2014, 112.

3. IZVORI I HISTORIOGRAFIJA

Julijan je izuzetno kontroverzna historijska ličnost. Bio je predmet prilično velikog broja naučnih radova s obzirom na njegovu relativno kratku vladavinu. Najočitiji razlog za to je pitanje religije. Poteškoće s starim izvorima za historičara su njihove predrasude.

Veoma zanimljivi izvori za lik, djelo ali i vjersku politiku Flavija Klaudija Julijana svakako su njegovi zapisi, satire i pisma. On u njima govori o svojim političkim, vjerskim i ličnim aktivnostima. Najvažniji od njih za proučavanje vjerske politike Flavija Klaudija Julijana je esej pod naslovom *Protiv Galilejaca*, u kojem je raspravljao o svojim problemima s kršćanskom vjerom, odnos prema jevrejima i superiornosti drevnih bogova. Također, od značaja su bila njegova pisana djela *Misopogon*, djelo upućeno stanovnicima Antiohije. Najvažniji tekst za proučavanje njegove svećeničke politike je pismo koje je Julian napisao prvosvećeniku (*archiereusu*) iz provincije Azije. Tekst je sačuvan u dva odvojena dijela. Prvi tekst nosi naslov „*Prvosvećeniku Teodoru*“; završava se naglo. Drugi tekst je nekako ubačen u „*Pismo Temistiju*“ i pritom je izgubio i početak i kraj, te je sačuvan samo zato što ga je Sozomen citirao u cijelosti. Pismo se može čitati kao neka vrsta opisa posla, upute o glavnim dužnostima ureda koji je primaocu stavljen na teret.¹⁴ Julian je napisao niz panegirika, uključujući dva svom rođaku Konstanciju (355. i 357. godine) i jedan carici Euzebiji (357. godine). Pored toga tu je veliki broj sačuvanih pisama koja su korištena u radu i daju nam svobuhvatnu sliku vjerske politike Julijana. Primarna nam je korist Julijanovih vlastitih zapisa u proučavanju njegova života, vjerske politike, strasti i sveukupnog raspoloženja samog autora. Svakako izvori takvog karaktera, koliko god bili vrijedni, svakako su uvijek problematični, budući da u njima autor nastoji prikazati stvari onakvim kakvima želi da ih drugi vide. Zbog toga ih je nužno (kao i sve ostale izvore) podvrgnuti kritici.

Što se tiče primarnih izvora, odnosno autora Julijanovih savremnika, ostala su zabilježena djela Amijana Marcelina. Ona su vjerojatno od najveće važnosti u proučavanju djela Flavija Klaudija Julijana. Amijan Marcellin (325-391) bio je rimski historičar iza kojeg je ostala hronološka priča o Julijanovom dolasku na vlast i njegovoj vladavini. Njegov izvještaj pokriva period od 353. do 378. Amijan Marcellin rođen je u Antiohiji, služio je pod Julijanom i prije nego što je postao car u Galiji i tokom posljednjih dana perzijske kampanje. On je iz prve ruke iznio

¹⁴Julijan, *To the High-priest Theodorus*

historiju Julijanove vladavine, te je zbog toga od velike važnosti u kontekstu ovoga rada. On pokazuje svoj lik nepristrasnog historičara ne samo hvaleći čovjeka za kojeg je mislio da je uzor mudrosti, već i kritizirajući i donoseći presude o nekim postupcima cara. Najoštrija kritika cara bila je prema postupanju s kršćanima. Iako sam Amijan Marcelin nije bio kršćanin on iznosi tu kritiku za cara, ipak vrijedilo je i preispitati načine na koje je on želio predstaviti samog Julijana i predstaviti diskurs koji je postojao u tadašnjoj javnosti o samom Julijanu.¹⁵

Pored Amijana Marcelina, zanimljiva su i Libanijeva svjedočenja. Libanije (314-394.) je bio poznati učitelj retorike i sofist iz sirijske Antiohije. On je bio Julijanov blizak prijatelj i saveznik, te je tvrdio da ima veliki utjecaj na Julijana. Svakako je skladno tome jasna i retorika koju je on koristio dok je pisao o Julijanu i njegovim postignućima. Dakle, on je hvalio Julijanova postignuća, a s njegova vlastitog gledišta. Julijanova tragična smrt bila je najveća katastrofa njegovog doba. Kao pobožni paganin, Libanije je kritizirao kršćane čak i toliko daleko da je tvrdio kako su oni odgovorni za carevu smrt. Oprečno Amijanu Marcelinu, zanimljivo je i čitati argumentaciju koju iznosi Libanije koji je sa potpuno druge pozicije (odnosno pozicije prijatelja Flavija Klaudija Julijana) promatrao ličnost Flavija Klaudija Julijana.¹⁶ Naravno da njegovo pisanje mora također biti podvrgnuto strogoj kritici, s toga je svakako potrebno naglasiti činjenicu Libanije je bio naklonjen Julijanu.

Sa vrlo slične pozicije kao Libanije, ličnost Julijana promatrao je i historičar Zosim (490-510.). On je bio paganski pisac koji je Julijana vidio kao tragičnog heroja čija je smrt dovršila pobjedu kršćanske vjere. Zosimova *Historia Nova* daje nam još jedan prikaz vladavine cara Julijana. Ipak, velika je razlika što Zosim nije bio primarni izvor, dakle on je pisao stoljeće nakon Julijanove smrti. Uklanjanje jednog stoljeća dalo bi autoru objektivniju poziciju, ali svakako da je bilo interesantno porediti kontekste i pozicije s kojih pišu različiti autori. Njegov je prikaz važan jer je to jedini izvor u kojem vidimo komentar grčkog historičara Eunapija Sardskog. Eunapije (349.-414.) svoju je historiju napisao na temelju bilješki Oribasija (320.-400) koji je bio osobni liječnik i bliski prijatelj Julijana.¹⁷ Oribasije je služio s Julijanom tokom cijele svoje karijere i kao Cezar i kao August, te je na taj način bio vrijedan izvor iz prve ruke. Naravno, bilo je relativno lako sagledati pozicije sa kojih različiti autori pišu, uglavnom, tj. većina njih su lišeni objektivnosti

¹⁵ Više u: *Amijan Marcelin, Res Gestae*

¹⁶ Više u: *Julijan, Letters*

¹⁷ Više u: *Zosimus, Historia Nova*

budući da su vođeni ličnim stavovima. Svakako, objektivnost kao takva u potpunosti ne postoji, ali u većini slučajeva kada je riječ o analizi ličnosti Julijana riječ je o dosta pristrasnim izvještajima izvora. To olakšava i sam pristup izvorima koji je svakako morao biti kritički.

Kršćanski pisci i njihovi izvještaji o Julijanovom životu i vladavini su pristrani. Za razliku od paganskih pisaca koji su pisali pozitivne izvještaje i još uvijek kritizirali Julijana, kršćani su napustili u većini slučajeva objektivnost. Izveštaji su učinili Julijana oličenjem zla, koji je ubijen zbog toga od strane samog Boga. Grgur Nazijanski, savremenik Julijana, koji je 355. nekoliko sedmica čak bio njegov kolega student u Atini. Zaređen za svećenika 362. godine, napao je Julijana u dva govora napisana ubrzo nakon što se vijest o carevoj smrti 26. juna proširila. *Julian je ubijen božjom voljom*, pa je Grgur zabilježio, *prije nego što je mogao nanijeti dodatnu štetu carstvu, dočekao je nečastan kraj koji je u potpunosti zaslužio*.¹⁸ Julijan je na jednoj strani smatrao kako su grčka kultura i paganska religija neraskidivo jedinstvo, dok je Grgur na drugoj tvrdio kako je zapravo kršćanstvo sačuvalo sve što je zaista bilo vrijedno u grčkoj književnosti i filozofiji. Sozomen, kasniji kršćanski historičar i Julijanov kritičar, napisao je: „*Umirući car gleda prema nebu, prema Isusu, koji silazi s neba da pogleda svog palog protivnika*.“¹⁹ Kršćanski pisci, Grguru Nazijanski, Sokrat Solastik i Teodor bili su nemilosrdni kritičari, a ne kao objektivni historičari kao što su tvrdili da jesu. Na taj način, Julijanova postignuća su zamagljena. Čini se da se većina kršćanskih izvještaja prvenstveno bavila Julijanovom politikom prema kršćanima i načinom na koji je Julijan "progonio" pripadnike njihove vjere. Najveći problemi koje historičari imaju s iskazima kršćanskih pisaca je dosljednost ili nedostatak istih. Većina izvještaja napisana su da bi od njega napravili zlikovca, kojeg su vidjeli kao prijetnju svojoj vjeri.

Slijedeći primarne izvore, veliki dio istraživanja relevantnog za ovu tezu dobiva se iz dvadesetog i dvadesetprvog stoljeća. U radu je najzastupljenija Brillova zbirka radova *Saputnik Julijana otpadnika*. Brillonov novi saputnik nudi trinaest studija koje sažimaju, sintetiziraju i nude nove argumente o Julijanovom životu i opsežnoj nauci koja mu je posvećena. Autori pomno proučavaju opsežne i šarolike izvore Julijanovog života i vladavine, te razmišljaju o percepcijama modernih istraživanja. Budući da je Julian predmet naučne rasprave u različitim područjima, ovaj saputnik nudi interdisciplinarni dijalog u kojem sudjeluju stručnjaci iz mnogih zemalja. Naravno

¹⁹ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, 6.2.347.

tu je i veliki broj drugih istraživanja u radu koja pružaju vrlo detaljan pogled na život, filozofiju i religiju cara.

U *Car Julijan* Robert Browning pristupa životu Juliana pokušavajući napisati nestranačku knjigu o životu cara koja je često romantizirana u izmišljenoj književnosti. Njegov fokus je na dijelovima Julianova života koji su u prošlosti bili predmet izvjesnog zanemarivanja. Browning stavlja veći naglasak na Julianove vojne napore. Mnogi se slažu da su najznačajniji istraživani dijelovi ove knjige oni koji opisuju Julijanove kampanje u Galiji i Perziji. Ova knjiga je posebno korisna u istraživanju Julijanove vojne pozadine. Međutim, dijelovi knjige koji se fokusiraju na Julijanovu kratku vladavinu također su važni jer ga prikazuju kao filozofa. Iako je osvojio pohvale za svoju nestranačku ocjenu Julianova života, cara Julijana često kritiziraju zbog nedostatka fusnota i napomena koje bi podržale Browningove teorije. Browning je Julijana smatrao čovjekom svog vremena.

Unatoč njegovoj kratkoj vladavini i preranoj smrti, zahvaljujući njegovoj kontroverznoj prirodi i stavovima koji su izazivali otpore ostao je zanimljiv opus njegovih spisa. Dakle, brojni autori nastojali su diskreditirati njegove teze, pa je kroz to opovrgavanje ostalo zabilježeno i dosta onoga što je sam Julijan tokom svog života ostavio.

Baš kao što Browning pokušava napisati nestranački i neromantizirani prikaz Julianova života, G. W. Bowersock čini isto u svojoj knjizi pod naslovom *Julian otpadnik*. Jedna značajna razlika u stilu ova dva autora je način na koji pokušavaju postići ovaj cilj. Browning nema tendenciju biti previše raskošan u hvaljenju ili kritiziranju Juliana. Bowersock odbacuje djela koja prikazuju Juliana u pozitivnom svjetlu u korist onih koji ga gledaju negativnije.

Druga knjiga, napisana u istom razdoblju, koja bi mogla biti od veće važnosti za proučavatelje Julijana, a koja je od posebnog značaja za ovu tezu, je *Julijan i helenizam: intelektualna biografija* autora Polymnia Athanassiadi. Glavna prednost ove knjige je jednostavna činjenica da ona nije biografija cijelog Julianovog života i da joj to nije namjera. Umjesto toga, Athanassiadi nastoji pogledati historijskim mikroskopom određena područja Julianova života. Posebno razmatra Julijanovu mladost i religiju. *Julijani i helenizam: Intelektualna biografija* pruža vrlo detaljan pogled na rani život, filozofiju i religiju cara. Obično se koncentrira na događaje koji su se dogodili prije njegove vladavine. Jedan način na koji se uvelike razlikuje od drugih velikih

djela na tu temu je dubina do koje se ispituje Julijanova paganska filozofija i tvrdnja da bi on trebao ostati predmet hvale.

Početak dvadesetprvog stoljeća objavljeno je nekoliko knjiga koje nude nove poglede na Julijanov život i vladavinu. Knjiga Shauna Toughera *Julian Otpadnik* jedno je od najvažnijih djela koje treba ispitati zbog načina na koji objašnjava kontroverzne aspekte Julianove vladavine, citira moderne i primarne izvore i potiče čitatelje da dođu do vlastitih zaključaka. Iako knjiga sadrži originalnu misao autora, djelo je od pomoći u načinu na koji bira, kombinira i prevodi toliko primarnih izvora povezanih s Julianom.

Najkontroverzniji aspekt Julianova života i vladavine, njegova religija, u fokusu je *Posljednji pagan* autora Adriana bowea. Murdoch pruža hrabru odbranu Juliana koristeći i pisane izvore i arheološke dokaze. Iako Murdoch bilježi njegove neuspjehe, ova knjiga pruža odbranu Julianove vladavine koja se po mnogo čemu može uporediti s Athanassiadjem. Više od polovine ove knjige fokusira se na Julijanovu vladavinu, a veliki dio te polovine fokusira se na njegovu religiju. Sve u svemu, Posljednji paganin ima za cilj naslikati neizmjenjivo lični portret Julijana kao cara, dok humanizira cara, koji se smatrao jednom od najvećih prijetnji ranom kršćanstvu.

4. FLAVIUS CLAUDIUS IULIANUS – BIOGRAFIJA

Flavius Claudius Iulianus rođen je u Konstantinopolju 331. ili 332. godine.²⁰ Njegov otac Julije Konstancije bio je konzul, dok mu je majka Basilina pripadala kršćanskoj aristokratiji. Amijan Marcellin tvrdi da je Basilina bila iz elitne obitelji u Bitiniji²¹ što sugerira da je bila jako obrazovana.

Godine njegovog ranog djetinstva uglavnom su bile ispunjene neizvjesnošću zbog dešavanja tokom razdoblja koje se u historiografiji često spominje kao „*ljetu krvi*“. To je podrazumijevalo ubistva većine njegovih muških rođaka u ljetu 337. godine.²² Ubrzo nakon tih dešavanja, Konstancije (rođak Flavija Klaudija Julijana), ne želeći u blizini muške srodnike oko sebe u Konstantinopolju, šalje mladog Klaudija Julijana i njegovog brata sa porodicom u Nikomediju. Tamo su odgoj i obrazovanje Klaudija Julijana povjereni njegovom rođaku, episkopu Nikomedije Euzebiju.²³ Euzebije je 339. godine dobio Konstantinopoljsku stolicu, a Julijan je pratio svog rođaka u glavni grad. Ubrzo nakon toga, Konstancije se zabrinuo zbog djeteta Julija Konstancija u Konstantinopolju i odlučio je prognati Klaudija Julijana i njegovog brata Gala u Macellum, povučeno carsko imanje u Kapadokiji.²⁴

Tokom šestogodišnjeg progonstva, Klaudije Julijan započeo je svoje obrazovanje i potragu za znanjem koje će imati dubok utjecaj na njega tada ali i kasnije u njegovom životu. Također je tokom godina u Macellumu stekao temeljno znanje o kršćanskim i hebrejskim spisima. Što će kasnije i biti jedno od važnih obilježja njegovog djelovanja. Klaudiju Julijanu je bilo dozvoljeno da posuđuje knjige od arijanskog hrišćanskog biskupa Jurja iz Kapadokije. Biskup je imao opsežnu biblioteku kršćanskih spisa i klasičnih tekstova.²⁵ U pismu prijatelju Julian podsjeća da „*Bilo je to od djetinjstva, prožela me strasna čežnja za knjigama.*“²⁶ Jedan od najranijih i najuticajnijih

²⁰ Većina istaknutih Julian-ovih učenjaka smatra da je Julian rođen 331. godine. Na suprotnoj strani je F.D. Gilliard koji je u svom članku „*Bilješke o kovanicama Julijana Apostate*“, Časopis za rimske studije, 54 (1964) 139-140 tvrdi da je Julian bio "Bik" koji se rodio krajem maja ili početkom juna 332. godine. Tačan datum i godina Julianovog rođenja u toku je naučne rasprave.

²¹ Amijan Marcellin, *Res Gestae* 25. 3. 23.

²² Browning, 1976, 32-34.

²³ Amijan Marcellin, *Res Gestae*, 22.9.4.

²⁴ Sozomen, *The Ecclesiastical History* 5.2.9.

²⁵ Athanassiadi, 1992, 23.

²⁶ Julijan, *Letter to Ecdicius Prefect of Egypt*

učitelja koji su učili Klaudija Julijana bio je stari prijatelj njegove majke, eunuh, Mardonije. Pod Mardonijem je Klaudije Julijan zavolio i njegovao klasične autore poput Homera i Hesioda.²⁷

Tokom svojih tinejdžerskih godina mladi Flavije Klaudije Julijan počeo se zanimati za stari helenski politeizam, a nastavio je s intelektualnim naporima, dodajući klasike književnosti, retorike i filozofije. Zbog želje za znanjem posjetio je nekoliko različitih gradova s uglednim filozofima.²⁸ Dok je Gal i dalje bio polu-zatvorenik na carskom dvoru, čekajući da postane Cezar 351. godine, Klaudije Julijan je vraćen u škole u Konstantinoplju, gdje je učio retoriku i postao učenik Nikole i Hecebolija.²⁹ Hecebolije je bio kršćanin i otvoreni protivnik starih bogova, dok je Nikolas bio učitelj retorike i paganski suparnik Libanija. Libanije mu je priznao važnost za obrazovanje Klaudija Julijana navodeći da je „*kad ste se približavali muškosti, vaš instruktor bio Spartanac čovjek (Nikolas), svećenik pravednosti, učenjak, koji je poznao tajne uma Homera i cijele Homerove škole*“.³⁰

Flavije Klaudije Julijan dalje je započeo novi smjer u svom akademskom životu te je tako nastavio svoje studije kod profesora neoplatonske filozofije u zapadnoj Maloj Aziji. Eunapije i njegovi životi sofista najbolji su izvor putovanja i iskustva s filozofima Flavija Klaudija Julijana koji su na njega ostavili veliki dojam. Flavije Klaudije Julijan prvi put je otputovao u grad Pergam gdje je pokušao studirati kod jednog od najvećih neoplatonskih filozofa tog vremena, Edezija.³¹ Edezij koji je bio paganin, podučavao je novu interpretaciju filozofa Platona koja se ukorijenila u prethodnom stoljeću iz Platinovih spisa i njegovog učenika Porfirija. Ipak, njegovo definitivno najvažnije obrazovanje bilo je u Efesu kod Maksima. Kako bi se moglo zaključiti, on je imao najveći utjecaj na Flavija Klaudija Julijana, odmah nakon Mardonija. To se može vidjeti iz činjenice da Libanije takođe pripisuje Maksimu veliku ulogu u obraćenju Flavija Klaudija Julijana i tu je on jasno stavio doznanja da je Flavije Klaudije Julijan pod utjecajem Maksima odbacio kršćanska uvjerenja i prigrlio paganske bogove.³² Maksim je nešto kasnije bio uključen u njegove unutarnje krugove, nastavio je poučavati cara, pratiti Flavija Klaudija Julijana u pohodu na

²⁷ *Julijan, Misopogon*

²⁸ Browning, 1976, 50-62.

²⁹ Marshall, 2014, 33.

³⁰ *Libanije, Autobiography and Selected Letters, 15.*

³¹ Tougher, 2007, 26-27.

³² *Libanije, Autobiography and Selected Letters, 12.34*

Perzijance i konačno bio je uz njega u njegovim posljednjima trenucima, odnosno na smrtnoj postelji.

Umro je vrlo mlad u pohodu na istok koji je započeo u martu 363. godine od uboda kopljem. Tada je imao samo 31 ili 32 godine. Flavije Klaudije Julijan svoje posljednje sate života proveo je raspravljajući o plemenitosti duše sa svojom pratnjom, prije nego što je umro tokom jednog od posljednjih dana mjeseca juna.³³

Kroz ovo poglavlje predstavljen je život Flavija Klaudija Julijana od njegove rane mladosti pa sve do smrti. Hronološki je tako moguće pratiti okolnosti koje su utjecale na formiranje njegove ličnosti a kasnije i njegovih stavova po pitanju vjerske politike.

Poznavanje njegove biografije omogućava jasnije razumijevanje onoga po čemu je on ostao i najupečatljiviji, a to je njegova vjerska politika. Ipak sve što je on radio svakako je i produkt vremena u kojem je živio tako da je nužno sagledati i historijske okolnosti pod kojim je Klaudije Julijan odrastao i živio.

4.1. Nadimak „Apostata“

Flavije Klaudije Julijan, kako se već ranije moglo vidjeti, poznat je još i kao „Apostata“ (ἀποστάτης: otpadnik, odmetnik).³⁴Taj nadimak dobio je od svog savremenika Grgura Nazijanskog, koji je ubrzo nakon Julijanove smrti dao dvije nemilosrdne kritike, napisane na grčkom, u kojima kritikuje cara i naziva ga Apostatom (u tim spisima samo jednom spominje pravo ime Julijana).³⁵Tako je taj nadimak ostao u upotrebi i kod narednih crkvenih lica, te je kroz historiografiju taj nadimak postao simbol za Julijana. Svakako da ne možemo znati kako bi sam Flavije Klaudije Julijan prihvatio ovaj nadimak da ga je dobio tokom života, ali ne bi bilo teško pretpostaviti da bi za njega ovaj nadimak bio besmislen, jer bi vjerovatno smatrao kako su oni koji su mu ga dali zapravo „Apostate“ od Rimske religije

³³ Tougher, 2007, 42-44.

³⁴ Apostat je izraz preuzet u kršćanstvu iz helenističko-jevrejske tradicije, označava jevreja koji je napustio svoju religiju. U ranom kršćanstvu apostata je kršten čovjek koji otpadne od vjere. Preuzeto sa: (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3360>) 03. 08.2020. 20:00

³⁵ Teitler, 2017, 30.

5. HISTORIJSKE OKOLNOSTI

Nakon biografske analize ličnosti Flavija Klaudija Julijana, a prije nego što bi se ušlo u razmatranje teme ovoga rada, tj. vjerske politike Flavija Klaudija Julijana prvenstveno je potrebno shvatiti kontekst područja i vremena u kojem je on živio. To razdoblje bilo je obilježeno brojnim previranjima, što je u velikoj mjeri djelovalo i na samog Flavija Klaudija Julijana.

Razdoblje od sredine trećeg do sredine četvrtog stoljeća nove ere bilo je vrijeme velikih promjena i transformacija u rimskom svijetu. Vojska je porasla po veličini, društvenoj i političkoj važnosti, što je zahtijevalo ogromnu birokraciju koja bi podržala njezine potrebe. Ubrzo je talentirana nova politička elita nastala gotovo isključivo iz vojnih redova uzdigla se kroz nedavno centraliziranu vladu. Iz te nove klase ratnika-državnika došao je Konstantin, koji je u pozivu na carsko jedinstvo prešao na kršćanstvo. Četvrti vijek nove ere označio je konačnu pobjedu kršćanstva nad paganstvom. Drevna Grčko-Rimska religija sa svojim bogovima i kulturom bližila se kraju. Kršćanska religija i kultura nakon strpljive i uporne borbe snažno su iznikle na ruševinama paganske religije i kulture. Tokom tog razdoblja vjerska politika carstva bila je okrenuta prema kršćanstvu koje je postalo državna religija. Hramovi grčkih i rimskih bogova uništeni su od strane kršćanskih misionara. Takođe, barbari su bili stalni problem za Carstvo. Sa jedne strane na zapadu su to bili Germani i njihovi stalni upadi na rimske granice, a sa druge Perzijsko carstvo na istoku koje je za Rimljane predstavljalo veću opasnost.

Nakon očeve smrti (Konstancije I) na vlast dolazi Konstantin I. Bio je prvi rimski car koji je prigrlio kršćanstvo, čime je značajno utjecao na tok svjetske historije. Umro je u 57. godini života odnosno, kada je Flavije Klaudije Julijan imao oko pet godina (337.). Njegov ujak umro je ostavljajući prijestolje trojici sinova Konstantinu II., Konstansu i Konstanciju II. Upravo to nasljedstvo bilo je povod za krvavi masakr muške rodbine od strane Konstantinovih sinova, koji su u dinastičkoj perspektivi smatrani potencijalnim budućim suparnicima.³⁶

Većina starih i modernih historičara nimalo ne sumnja da je Konstancije imao ulogu u smrti članova njegove porodice. Nijedan crkveni izvor ne veže Konstancija za ubijanje njegove rodbine, ali Julijan je tvrdio da je Konstancije priznao svoje krivicu.³⁷ Takođe, Amijan tvrdi da je

³⁶ Hunt, 1998, 44-47.

³⁷ Julijan, *Letter to the Athenians*, 271A.

Konstancije „*uništio korijen i grane svih koji su mu bili povezani krvlju i rasom*“.³⁸ Naravno, u tome nema potpune istine jer je bilo preživjelih srodnika poput samog Juliana, njegovog starijeg polubrata Gala i ujaka koji se također zvao Julijan. Braća su navodno bila pošteđena zbog Galovog zdravlja i Julijanove mladosti. Tada je i započela epizoda njihovog boravka van Konstantinopolja, što je u velikoj mjeri i odredilo dalji tok razvoja Klaudija Julijana kao ličnosti.

Također, ovdje je potrebno naglasiti da su u to vrijeme „barbari“ bili stalni problem za Carstvo. Sa jedne strane na zapadu su to bili Germani i njihovi stalni upadi na rimske granice, a sa druge Perzijsko carstvo na istoku.

Nakon svih ranije objašnjenih okolnosti i nakon što je Klaudija Julijan dospio na rang Cezara uspio je završiti brojne poduhvate. Protjerao je Germane preko Rajne, zauzeo grad Colonia Agrippina (današnji Köln) 356. godine i nanio strašan poraz Alamanima u bitci kod Argentorate 357. godine, iako su njegove snage bile tri puta manje. Bitka je na neko vrijeme zaustavila pljačkaške napade barbara na teritoriju Carstva³⁹ što je bilo vrlo značajno i što ga je već etabliralo kao sposobnog zapovjednika. Nakon toga vodio je rat s Francima 360. godine od juna do augustaa u novembru je službeno počeo koristiti naslov Augustus. Kovani su novci s naslovom Augusta, s vremenom bez lika Konstancija. U proljeće 361. godine, Klaudije Julijan poveo je svoju vojsku u zemlje Alamana, gdje je također uspio zarobiti njihovog kralja Vadomarija. Tada, u strahu od istovremenog napada Konstancija i barbara, Klaudije Julijan podijelio je vojsku u dvije grupe. Jedna je prešla Alpe i prošetala dolinom rijeke Po, dok je druga iz Rajne krenula prema Dunavu. Njegove trupe zauzele su nekoliko velikih tvrđava, ali odlučujući sukob s Konstancijem činio se neizbježnim. Neočekivano, car Konstancije je 3. novembra 361. godine umro od napada groznice imenujući svog rođaka Klaudija Julijana kao jedinog nasljednika carstva, spasiš ga tako od građanskog rata. Nakon što je preuzeo vlast Klaudije Julijan je u Konstantinopolju prvi put otvoreno žrtvovao bogovima.⁴⁰

Klaudije Julijan uskoro je počeo uklanjati sve ono što je smatrao širenjem korupcije iz vremena svog rođaka na vlasti, polazeći s velikim brojem državnih službenika, smanjujući tako poreze. Počeo je prisustvovati senatorskim sastancima, predsjedavajući raspravama i stavljajući se

³⁸ Amijan Marcelin, *Res Gestae*, 21.16.8.

³⁹ Tougher, 2007, 30-36.

⁴⁰ Hunt, 1998, 61-63.

na raspolaganje senatorima u javnosti, u starom princeps stilu ranog carstva. Izdao je nove vjerske zakone: paganski hramovi koji su tokom posljednje dvije generacije kršćanskih careva bili zatvoreni trebali su biti ponovo otvoreni, žrtve bogovima trebale su se obnoviti, zgrade koje su pripadale starim obredima i koje su zbog prošlih zakona pretvorene u crkve ili prebivališta trebale su se obnoviti na način na koji su nekada bile. Kršćanski učitelji trebali su napraviti izbor ili da se odreknu svoje vjere i da budu u stanju da uče svoje učenike o helenskim klasicima ili da se „*povuku u crkve Galileje da poučavaju Mateja i Luku*“.⁴¹ To je bio samo jedan dio, budući da je Klaudije Julijan imao novi edikt o toleranciji prema svim religijama. Na taj način trebalo je tolerisati ne samo ortodoksne kršćane, već i druge kšćanske doktrine poput arijanaca. Julijanov potez okarakterisao je Amijan Marcelin kao način slabljenja kršćanstva, jer, kako je rekao, kršćani su bili „*životinje jedni drugima*“.⁴² Klaudije Julijan je donio još niz reformi, ali ove su najvažnije u ovom kontekstu.

U martu 363. godine, Klaudije Julijan se s ogromnim brojem trupa uputio na istok kako bi vodio kampanju na Perzijance, na isti način kao i slavni prethodnici poput Aleksandra i Trajana.⁴³ Nakon nekoliko početnih pobjedničkih okršaja, ogromna vojska našla se zarobljena. Perzijske trupe neprestano su napadale, te upravo tokom jedne od ovih naleta Klaudije Julijan je napravio veliku grešku. U lošoj procjeni i lošem postavljanju car je bio ranjen kopljem, koje ga je ubrzo i ubilo.⁴⁴

Nakon Julijanove smrti novoizabrani car Jovian poveo je vojsku natrag na rimsko područje i zaključio nepovoljan mir s perzijskim kraljem. Politiku koju je Klaudije Julijann vodio usmjerio je u potpuno drugom smjeru. U roku od nekoliko mjeseci ukinuo je mjere koje su išle u korist paganskih hramova i svećenika, povlačeći državna sredstva i zakonske privilegije.

⁴¹ Tougher, 2007, 40.

⁴² Amijan Marcelin, *Res Gestae*, 22.5.4

⁴³ Hunt, 1998, 69-73.

⁴⁴ Tougher, 2007, 42-44.

6. TEMELJI VJERSKOG PROGRAMA FLAVIA KLAUDIJA JULIANA

„Neki ljudi vole konje, drugi divlje životinje; u mom slučaju, od djetinjstva sam obuzet ogromnom željom da kupujem i posjedujem knjige“⁴⁵

Filozofija i politika na kojoj je počivao vjerski program Flavia Klaudija Juliana specifična je po mnogo čemu. Interesantno je tako proučiti prvo osnove njegovog paganstva, za koje je jasno da počivaju na neoplatoničkoj tradiciji. Njegova odanost Platonovim idejama je veoma izražajna i jasna, posebno zbog toga što ga citira u svim svojim teološkim djelima i naziva „*božanskim Platonom*“. Sa druge strane, kada Julian govori o „*Bogu*“ u jednini, to se ne odnosi na vid kršćanskog porijekla, nego na temeljni monoteizam neoplatonističke misli. Upravo taj koncept temeljnog jedinstva božanstva koji se naziva "*Monada*" ili "*Jedan*" potiče izvorno od pitagorejaca, ali su ga preuzeli Platon i njegovi sljedbenici. Također, Platonske koncepcije demijurga, stvaralačke sile koja proizlazi iz Jednog, za Julijana su predstavljene u drevnim bogovima Zeusu, za koga se smatra da je stvorio svijet, i Kibeli, koja je stvorila sav život.⁴⁶ Odnos između ova dva božanstva takođe odražava Platonov ideal Dijade, fazu izvan Monade u razvoju univerzuma od stvaranja. Monada je predstavljena u "*srednjem svijetu*" klasičnih bogova od strane Sunca, Heliosa.⁴⁷ S tim u vezi, možemo reći da je kompleksnost Julijanove teologije neizbježan rezultat višestoljetnog filozofskog istraživanja pitanja božanstva, posebno u kontekstu različitih misterioznih religija koje se provlače kroz carstvo s istoka, kao i uspona kršćanstva. Važno je naglasiti i to da Julijanov neoplatonski monoteizam ni u kom smislu nije isključio veličanje tradicionalnih bogova rimskog carstva, već je on upravo to i zahtijevao.

U ovom dijelu, čini se važno spomenuti i jedno pismo Senatu i narodu Atine koje piše Julian nedugo nakon što su ga njegove trupe u februaru 360. proglasile Augustom. On poziva „*da svjedoči Zeusa, Heliosa, Aresa, Atenu i sve ostale bogove*“ i napominje kako nije imao pojma šta su njegovi ljudi planirali unaprijed i da se molio Zeusu za znak šta treba učiniti.⁴⁸ Libanije, nakon Julijanove smrti, objavljuje „*svim bogovima koje su nam pjesnici predali, očevima, sinovima, muškarcima i ženama, namjesnicima i vladarima, učinio je žrtvu i svakoga nakrcao oltarima*

⁴⁵ *Julijan, Against the Galileans*

⁴⁶ Browning, 1976, 130-141.

⁴⁷ Harries, 2012, 293-298.

⁴⁸ *Julijan, Letter to the Senate and People of Athens, 284.B-C*

ovcama i volovima."⁴⁹ Čak i njegov protivnik Grgur Nazijanski svjedoči o carevoj pobožnosti, iako se za njega, naravno, smatra grijehom veličati takve "demone".⁵⁰ Julian je bogove posmatrao kao isticanje Monade, ali za njega su oni ipak bili vrlo stvarni, i više od toga, oni su bili njegovi,, dobročinitelji, prijatelji i čuvari ".⁵¹

Ako su bogovi bili važan dio Julijanove filozofije, takva je bila i sinkretička priroda načina na koji se na te bogove gledalo. Grčka i rimska religija, posebno ova druga, uvijek su bile dobre u posuđivanju, upijanju i integriranju božanstava, heroja, mitova i legendi iz drugih kultura. Do Julijana je ovaj trend dostigao vrhunac. Helios, najviši izraz božanstva, sinkretiziran je sa Sol Invictus⁵² (državnim bogom Rima u doba Aurelijana), Mitrom, Apolonom, Dionisom i Serapisom.⁵³ Sinkretizacija je pomogla pojednostaviti zbunjujući niz bogova u starom Mediteranu u razumljivu formu, ali je također predstavljala metodu stvaranja većeg jedinstva među mnogim različitim narodima Rimskog carstva, posebno s obzirom na kršćansku prijetnju, bilo je nešto što je Julijana veoma zainteresiralo.

Julijanova filozofija bila je rezultat njegovog jedinstvenog vremenskog položaja, spajajući drevne mitove i božanstva klasičnog razdoblja s modernom novom neoplatonističkom mišlju. Julianovi spisi otkrivaju nam koliko je duboko razmišljao o tim pitanjima i koliko su bogovi njegovih predaka čvrsto ukorijenjeni u neoplatonski okvir kako bi stvorili sofisticiranu sinkretičku teologiju. Vidimo i neke naznake kako je kršćanska misao utjecala i na samog Julijana i na širu pagansku intelektualnu klasu. Uspjeh te religije natjerao je obrazovane pagane da uzmu elemente svoje antičke religije i uklope je u platonski okvir koji su i kršćanski oci koristili.

⁴⁹ Libanije, *Autobiography and Selected Letters, (The Lament Over Julian)*

⁵⁰ Grgur Nazijanski, *First Invective Against Julian*, 44.

⁵¹ Julijan, *To the Cynic Heracleios* 233.C-D.

⁵² Počevši od vremena cara Oktavijana Augusta, pa čak i prije njega, u Rimskom Carstvu se dogodila velika vjerska kriza kao posljedica prodora istočnih kultova. U četvrtom stoljeću najvažniji orijentali kult bio je Sol invictus „Nepobjedivo sunce“ sa svojim zemaljskim predstavnikom, perzijskim bogom Mitrom. Julijana je ovaj kult privukao i povjerio je svoju dušu njenom bogu do te mjere da je, s dvadeset godina, zamijenio Krista perzijskim bogom. Marius Telea, 2014, 179.

⁵³ Browning, 1976, 138.

7. JULIJAN I NJEGOV ODNOS PREMA RELIGIJAMA

Kada je riječ Julijanovoj aktivnosti po pitanju vjerske politike, nezaobilazno je analizirati slijed događanja vezanih uz raniju vjersko-političku situaciju, obrazložiti načine na koje je Julijan promatrao religije i opisati njegovu aktivnost u kontekstu obnavljanja religije predaka.

S tim u vezi, treba podvući važnost vjerske politike Konstantina I. Njegova aktivnost označila je jedan novi period u rimskom carstvu, preokret i odmicanje od vjerske politike prethodnika koji nisu tolerisali kršćanstvo. Taj pristup doveo je do transformacije carstva i omogućio rast kršćanstva, ali paralelno i pad carstva. U takvoj klimi koja je vladala, na vlast je došao Julijan koji je pokušao zaustaviti jedan historijski proces upravo provođenjem vlastite vjerske politike. Ona je specifična zbog obnavljanja religije predaka što će jasnije biti pojašnjeno u idućem dijelu rada.

7.1. Julijanov edikt

Odnos Julijana prema religijama vidljiv je i kroz edikt koji je izdao 4. februara 362. Godine. Taj edikt je garantovao vjersku slobodu. Tako su sve vjere postale jednake pred zakonom. Ipak, sasvim je jasno da je osim svojih očitih vrlina, imao i drugu, tajnovitu svrhu usmjerenu na kršćane. Osim vjerskih pitanja koja su u fokusu ovoga rada, edikt je također regulisao pitanja obrazovanja (koje je opet bilo dosta povezano s vjerskim pitanjem).⁵⁴

Interesantna je percepcija Julijanovog edikta u historiografiji. Na njega se često gleda kao na edikt o toleranciji, međutim sasvim je jasno da je Julijan na samom početku svoje vladavine dopustio kršćanskim biskupima i teolozima koje je Konstancije progonio da se vrate na svoja sjedišta i povrate svoju imovinu. Isto tako, efekt edikta je bio predvidiv iz razloga što je Julijan računao na kršćansko nejedinstvo za koje je smatrao da će na jednoj strani oslabiti veličanje kršćanskog boga, a na drugoj ojačati i povratiti veličanje starih bogova. Svakako, u to se uklapa i povratak protjeranih biskupa koji bi pojačali podjele unutar kršćanstva koje je još Konstancij pokušao suzbiti. Na osnovu rečenog, edikt se može okarakterisati kao edikt obnove. Obnovio je pravnu situaciju koja je nastala nakon završetka Velikog progona, kada je kršćanstvo priznato kao

⁵⁴ Wiemer, 2020, 214.

legitimni kult (*religio licita*), ali su se kultovi predaka i dalje poistovjećivali s religijom Rimskog carstva.⁵⁵

Upravo zbog toga će se u narednim poglavljima kroz razmatranje odnosa Julijana prema „religiji predaka“, kršćanstvu i prema judaizmu analizirati njegova vjerska politika koju je prezentirao kroz svoj edikt. Iako je edikt sam po sebi izjednačio sve religije i garantovao potpunu slobodu po pitanju religije, njegovi ciljevi će daljnom analizom postati puno jasniji.

7.2. Obnavljanje religije predaka

Julian je svoju vjersku politiku promovisao kao povratak vjeri predaka. Njegov cilj bio je obnova, a ne reforma. Otvoreno je odbacio ideju napretka, naglasivši da je izbjegavao inovacije u svim stvarima, a posebno u onome što se tiče bogova, jer se treba pridržavati zakona naslijeđenih od predaka. Ako je promjena bila nužna, mogla bi se legitimisati samo kao povratak u situaciju koja je nastala prije nego što su Konstantin i njegovi sinovi preokrenuli svijet. U stvari, Julijanov vjerski plan bio je vrlo ličan, oblikovan načinom na koji se upoznao s paganskom religijom. Budući da nije imao priliku sudjelovati u javnom veličanju starih bogova, prije nego što je postao jedini car, njegovo viđenje vjere predaka izvedeno je iz knjiga u kojima su se opisivali ili analizirali festivali i žrtve i iz ličnog sudjelovanja u tajnim obredima te vrste koje su izvodili filozofi platonisti.⁵⁶

U periodu kada je imenovan kao samostalni car, Julijan je to iskoristio odmah kako bi izdao zakon koji ukida antipagansko zakonodavstvo koje su njegovi prethodnici usvojili i vratio privilegije koje je ranije imala religija predaka. Detaljan sažetak o tome nalazi se u opisu kod Sozomena, crkvenog historičara iz 440-ih godina, koji se oslanjao na savremeni izvor:

„Nakon što je postao jedini car, otvorio je paganske hramove u istočnom dijelu carstva. Naredio je da se poprave napušteni hramovi, da se obnove oni koji su uništeni i da se ponovo podignu oltari koji su prevrnuti. Izmislio je za njih mnoge poreze i oživio stare običaje, predačke tradicije gradova i žrtvovanja. Žrtvovao je lično i javno iznosio podvige, a cijenio je i one koji su se pokazali željnima u ovoj aktivnosti. Vratio je stare privilegije iniciranim (mystai) i svećenicima, jerofatajima i obožavateljima slika. On je potvrdio zakone koje su prethodni carevi donijeli po tom

⁵⁵ Wiemer, 2020, 215.

⁵⁶ Holm, 2017, 75.

pitanju: potvrdio je imunitet od liturgija i svaku drugu obavezu koju su prethodno imali, te je vratio plate koje su bile povučene od upravitelja hrama.“⁵⁷

Ovaj prikaz zakona potvrđuju i prenose i paganski i kršćanski svjedoci. Ovdje treba svakako spomenuti paganskog historičara Amiana Marcelina. Prema njegovim zapisima, Julian je obnovio kult bogova jasnim i nekvalificiranim naredbama što mu je davalo slobodu da postupi kako je smatrao prikladnim, određivši da se hramovi otvore i životinje žrtvuju.⁵⁸

Julijanov odnos prema religiji predaka vidljiv je i kroz edikt koji je izdao. On se nije predstavljao kao vjerski neutralan, već upravo suprotno. Savršeno je jasno dao do znanja da želi da se bogovi predaka ponovno veličaju i da želi da se oni veličaju na način na koji je vjerovao da ga tradicija posvećuje, to jest klanjem životinja u svetim mjestima, označenim oltarima i hramovima. Osim toga, još jedan aspekt edikta odnosi se upravo na ukidanje zabrane posjećivanja hramova, zatim obnovu i popravku oštećenih ili uništenih hramova, te ponovno postavljanje oltara i kulturnih slika.

7.3. Julijanov Školski edikt

Jedan od važnijih dijelova Julijanovog edikta bio je školski zakon iz 362. godine.⁵⁹ Car je bio zabrinut zbog pada tadašnjih obrazovnih standarda i osjećao je potrebu da izravno intervenira u imenovanju učitelja kako bi taj standard popravio. Nadalje, pokušavajući zaštititi tradicionalnu ulogu odgojitelja i njihova osobna uvjerenja, Julian je pokušao osigurati pagansko obrazovanje za dječake. Smatrao je nužnim osigurati da učenici dobiju odgovarajuće moralno obrazovanje. Ovo se povezuje s Julianovom promocijom pax deorum, ako bi učenici bili pravilno obrazovani, to bi dovelo do povratka rimskih običaja i obnove odnosa s starim bogovima, a ne kršćanskim Bogom.⁶⁰

Tokom svog putovanja iz Konstantinopolja u Antiohiju Julian je izdao edikt u kojem piše:

„Magistri studija i učitelji moraju se istaknuti prvo karakterom i rječitosti. Budući da ne mogu osobno biti prisutan u svim općinama, zapovijedam da ako bilo koji čovjek želi poučavati, ne smije iznenada i ishitreno skočiti u ovaj zadatak, već će ga odobriti presuda općinskog senata

⁵⁷ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, 5,3, 1-2.

⁵⁸ Amijan Marcellin, *Res Gestae*, 22, 5, 2.

⁵⁹ Teitler, 2017. 64-70.

⁶⁰ Vössing, 2020. 171-175.

*i dobit će dekret Decurions uz pristanak najboljih građana. Ta će mi se uredba uputiti na razmatranje kako bi takvi učitelji mogli pristupiti svojim poslovima.*⁶¹

Ovaj edikt izdat je u julu 362. i pokazuje Julianovu želju da ima konačnu presudu na svim općinskim obrazovnim mjestima. Pored edikta izdao je i reskript. Datiran je kasnije u 362. i proglasio je da kršćani nisu prikladni za poučavanje.⁶² Julian zabranjuje kršćanskim učiteljima korištenje paganskih spisa (poput Ilijade) koji su činili jezgru rimskog obrazovanja: "*Ako žele učiti književnost, imaju Luku i Marka: Neka se vrate u svoje crkve i poučavaju u njima*".⁶³ Ovo je bio pokušaj da se ukloni dio moći kršćanskih škola koje su u to vrijeme kroz obrazovanje pokušavali da predstave kršćansku religiju superiornom u odnosu na staru Rimsku religiju.

7.4. Odnos prema kršćanima

Julijan je kroz svoju djelatnost naglašavao kako nema namjeru spriječiti kršćane da obožavaju svog boga prisilom.⁶⁴ Prema njemu, upotreba sile samo bi proizvela lažna obraćenja. Ovaj stav, međutim, nije proizlazio iz uvjerenja da je kršćanstvo zaslužilo poštovanje kao legitiman način veličanja boga.⁶⁵ Naprotiv, Julian je bio duboko uvjeren da je kao car dužan ukloniti kršćanstvo iz Rimskog carstva. Za njega kršćanstvo nije bilo samo jedna religija među ostalima, već negacija religije, a time i smrtna opasnost za Rimsko carstvo i grčku kulturu.

O Julijanovom stavu prema kršćanima najbolje i najpreciznije svjedoče njegovi spisi.⁶⁶ Mržnja mržnja i odbojnost prema kršćanstvu kod njega imala je nekoliko različitih dimenzija. Odbacio je kršćansku tvrdnju da je njihova religija drevna, čak i starija od vjere Grka. Za njega kršćanstvo je bila nedavna inovacija, produkt judaizma bez njegovih iskupljujućih značajki. Kao platonista, vjerovao je da su kršćanske doktrine o stvaranju svijeta, utjelovljenju boga u smrtnom čovjeku i uskrsnuću tijela u suprotnosti s osnovama filozofskog zaključivanja. Također, kršćanske doktrine po njemu nisu bile samo filozofske besmislice, nego su bile štetne i trebale su se iskorijeniti. Najbolje je to pokazao kroz sudbinu ujaka Konstantina koji je prenoseći svoju odanost sa boga sunca na boga kršćana, nanio katastrofu svojoj porodici i Rimskom carstvu.⁶⁷

⁶¹ Holm, 2017. 77.

⁶² *Julijan, Rescript on Christian Teachers*

⁶³ *Julijan, isto*

⁶⁴ *Julijan, To Atarbius*

⁶⁵ Hunt, 1998, 57-58.

⁶⁶ Najobuhvatniji spis je Julian, *Against the Galileans*

⁶⁷ *Julijan, Misopogon*

Julijan je smatrao kako kršćani nisu samo odbili da obožavaju bilo kog drugog boga osim svog, nego su pokušali spriječiti druge da obožavaju bogove koje su njihovi preci veličali i obožavali.⁶⁸ Svojim isključivim i nasilnim stavom spriječili su druge da dobiju božansku podršku od koje je ovisio prosperitet Rimskog carstva i svakog pojedinačnog čovjeka. Isto tako, Julian ističe sakrament krštenja koji je rušio princip lične odgovornosti, a činio osnovu moralnog ponašanja. Njegovo odbacivanje kršćanstva tako je otišlo daleko izvan intelektualne kritike teoloških doktrina.⁶⁹ On je izrazio svoju odbojnost opisujući kršćanstvo kao oblik zagađenja koji nije pogodilo samo one koji su sudjelovali u njegovim obredima, već i one koji su se družili s kršćanima koji obavljaju svoje molitve, čak i ako sami nisu aktivno uključeni u kršćansko bogoslužje. Objasnjavajući svoju politiku i viđenje građanima Bostre, izjavio je:

„Najavljujem da, ako bilo koji čovjek po vlastitoj volji odluči sudjelovati u našim obredima, prije svega bi trebao prinijeti žrtve pročišćenja i moliti se bogovima koji odvrćaju zlo. Do sada nisam ni poželio niti namjeravao da bilo ko od tih idolopoklonika učestvuje u žrtvama koje najviše poštujemo, sve dok ne očisti svoju dušu molbama bogovima, a svoje tijelo pročišćenjima koja su uobičajena.“⁷⁰

Julijan kroz svoja djela spominje tzv. Mrlju ateizma kroz koju je htio izraziti svoj stav o kršćanima. Sam pojam sugerira način na koji je on doživljavao kršćanstvo. Za njega je tzv. mrlja ateizma bila više od metafore. Iz njegove perspektive, po svemu sudeći taj izraz izražava duboko ustaljeno uvjerenje o čistoći i zagađenju koje prkosi racionalnoj analizi i može se ispravno nazvati vjerskim.⁷¹ Nakon što je postao jedini car, Julian više nije držao svoja vjerska uvjerenja samo za sebe. Poruka je bila jednostavna: Julijanova je misija bila spasiti carstvo vladajući u skladu s voljom bogova. Otprilike u isto vrijeme, u martu 362 .godine, Julijan je molitvom zatvorio filozofski traktat *o Majci Bogova* tražeći od nje da „svakom čovjeku podari sreću, čiji je najveći dar poznavanje bogova, i za rimski narod, ponajviše, za ispiranje mrlje ateizma“⁷². Julijanovi su podanici tako od početka znali da njihov novi car iako nije nametnuo svoj vjerski stav putem zakona u potpunosti predan svojoj ideji. Implikacija za kršćanstvo bila je očita, iako je Julian bio

⁶⁸Julijan, *Against the Galileans*

⁶⁹Wiemer, 2020, 215.

⁷⁰Julijan, *To the citizens of Bostra*

⁷¹Wiemer, 2020, 216.

⁷²Julijan, *To the Mother of the Gods* 180A/B.

spreman tolerisati njihovo postojanje, njegov krajnji cilj bio je eliminacija. Bogovi su trebali primiti natrag ono što su im kršćani oduzeli.

7.5. Odnos prema jevrejima

Dok je Julian smatrao kompromis s kršćanstvom nemogućim, njegov stav prema judaizmu bio je ambivalentan. S jedne strane, Jevreje nije smatrao dijelom kulturne i vjerske zajednice koju je opisao kao *helene*.⁷³ S druge strane, Julian je priznao da za razliku od kršćanstva judaizam ima pravo postojati, smatrao ju je drevnom religijom koja je primjerena ovoj etničkoj skupini. Kad bi se Jevreji mogli natjerati da odustanu od pogrešnog uvjerenja da je njihova religija univerzalna, manji nedostaci njihovih doktrina mogli bi se sa sigurnošću zanemariti. Zapravo, Julian je jedini rimski car koji je izjavio da veliča istog boga kao i Jevreji, iako pod drugim imenima. U polemičkoj raspravi pod naslovom „*Protiv Galilejaca*“ tvrdio je da su se Jevreji slagali s *rimljanima* u svemu, osim da vjeruju samo u jednog boga:

„*Sve ostalo imamo na neki način zajedničko s njima: hramove, svetišta, oltare, pročišćenja i određene propise. Jer što se toga tiče, međusobno se razlikujemo nalo ili nimalo, niti u trivijalnim stvarima.*“⁷⁴ Za razliku od kršćana, zaključio je Julian, Jevreji poštuju stroga pravila čistoće. Sve dok je hram u Jeruzalemu stajao, prinosili su žrtvu životinja, a on je tvrdio da su to na neki način i činili, iako samo kod kuće.

Kako bi se na odgovarajući način analizirali Julijanov stav prema Jevrejima i judaizmu, potrebno je ispitati niz ključnih obećanja i izjava pronađenih u carevu obraćanju zajednici. To uključuje pitanje oporezivanja, krvoprolića, obnovu Jeruzalema i potkopavanje kršćanske zajednice. Julian je ukinuo porez na Jevreje koji je bio na snazi iz ranog carstva i zatražio da se s njima više neće suočiti.⁷⁵ Ovaj porez, uveden tokom vladavine Vespazijana nakon što je opljačkao Judeju, ostao je primjenjivan u carstvu dugo nakon dinastije Flavijevaca. U Julijanovom je pismu očito da su Konstancij i njegovi ljudi nastavili ubirati ovaj porez protiv jevrejske zajednice, te je bilo očito da su ti dužnosnici namjeravali to nastaviti i pod Julianom. Julijanovo ukidanje Konstancijevo oporezivanja jasno se očituje u njegovoj izjavi da su oni koji su ga poticali ubijeni po njegovom nalogu. Julijanovo oduzimanje poreza koji je imao istaknuto mjesto u rimskoj

⁷³Wiemer, 2020, 217.

⁷⁴*Julijan, Against the Galileans*

⁷⁵Holm, 2017, 98.

historiji čin je dobročinstva jevrejske zajednice.⁷⁶ Umjesto da dodjeljuje privilegije i povlastice kršćanskoj zajednici kao što su to činili njegovi prethodnici, Julijan je umjesto toga te privilegije dao Jevrejima. Naravno, očigledno je da su Julijanu Jevreji bili legitimni, da je njihova religija imala ono što je potrebno za legitimnost, a to je antiku i status u rimskom društvu koji nije pronađen u kršćanstvu. Zatim, oni nikada nisu predstavljali prijetnju za *pax deorum*, te su zapravo su bili progonjeni od strane kršćana, čiji postupci nisu bili od koristi carstvu. Nakon uništenja hrama 70. godine, Jevreji nisu mogli izvršiti svoje ritualne žrtve koje su se mogle vršiti samo u hramu.

Julian je naglašavao da heleni i Jevreji dijele osnovne uobičajene prakse i vjerovanja: "*hramovi, svetišta, oltari, pročišćenja i određene propise, u kojima nema nikakvih razlika ili samo manjih*". U posebnom odlomku Julijan izražava najveće poštovanje prema Abrahamu, Izaku i Jakovu, koji su bili "*Kaldejci, sveta rasa, vješti u teurgiji*". Žrtvovali su se "*uvijek i iznova*", baš kao što je to činio i Julian, a vježbali su gatanje kroz let ptica i zvijezde padalice. Njihov bog, tvrdi Julian, prema njemu je uvijek bio "*milostiv*".⁷⁷

Na osnovu toga, Julian se obvezao na zajednicu koja bi mu uveliko koristila. Najvažnije od ovih obećanja bila je obnova Jeruzalema i hrama.⁷⁸ Julian je bio prvi car koji je dao takvo obećanje nakon pljačke Jeruzalema. Prvo, to je potkopalo kršćansku važnost u carstvu. Umjesto da gradi crkve kao što su to radili njegovi prethodnici, Julian je obnavljao jevrejski hram. Drugo, obnova hrama pokazala bi zapravo da je lažno proročanstvo Kristovo zapisano u Evanđelju po Mateju: „*Kad je Isus izašao iz hrama i odlazio, njegovi su mu učenici došli ukazati na zgrade hrama. Zatim ih je upitao: “Vidite li sve ovo, zar ne? Zaista vam kažem da ovdje neće ostati jedan kamen na drugom; sve će biti oboreno.*“⁷⁹

Da je hram doista bio obnovljen, Julian bi imao konkretne dokaze o zabludi u kršćanskom tekstu i da je njihova religija lažna. Kad bi pokazao da su kršćani u krivu, smatrao je da bi napustili svog boga i umjesto toga priznali '*istinske*' i tradicionalne bogove. Julian je živo sudjelovao u

⁷⁶ Holm, 2017, 98.

⁷⁷ Wiemer, 2020, 276.

⁷⁸ Bowersock, 1978, 87.

⁷⁹ Holm, 2017, 98; Matthew 24: 1-2.

krvnom žrtvovanju, što su prihvatili i Jevreji. Julianovo prihvaćanje jevrejskih molitvi za potporu njegove vladavine nije samo po sebi neobično, ali sa sobom donosi razinu sklonosti za razliku od kršćanstva. Jevreji su oduvijek uživali stupanj prihvaćanja unutar carstva, čak i nakon pobuna poput pobune 66. i Bar Kokhbe 132. godine⁸⁰ Budući da su Jevreji, poput pagana, bili ograničeni u svojim postupcima veličanja i žrtvovanja, ni oni nisu mogli ispuniti svoje vjerske obveze pod ranijim kršćanskim carevima. Ponovnim uspostavljanjem žrtvovanja u cijelom carstvu i prihvaćanjem jevrejskih poduhvata, Julian je dodatno uvećao podjelu između prihvatljivog tradicionalnog rimskog i neprihvatljivog nerimskog ponašanja (kršćanskog). Za Julijana bilo je od velike važnosti da prinošenjem žrtve bogovi budu zadovoljni, te da jevrejske žrtve i molitve budu prihvaćene.⁸¹ Julian je vjerovao da je carstvo kažnjeno i da pati zbog otpadništva njegova ujaka od tradicionalne rimske religije i zbog toga je uporno podsticao potrebu ponovne uspostave rimskih obreda kako bi se osigurala obnova pax deorum. Iako je jasno da je Julian nastojao pridobiti jevrejsku podršku, nije se prema zajednici uvijek odnosio u tako pozitivnom svjetlu. Poput svojih prethodnika, Julian opominje Jevreje zbog njihovih uvjerenja, ali ih hvali kad se jevrejstvo suprotstavlja kršćanstvu.

⁸⁰ Holm, 2017, 99.

⁸¹ Adler, 2007, 45-60.

8. REAKCIJE NA ODREDBE FLAVIJA KLAUDIJA JULIJANA

Sve što je Julijan uradio tokom svog djelovanja vezano uz vjersko pitanje polučilo je dvosmjerne i divergentne reakcije. Teško je procijeniti utjecaj koji je Julijanov edikt i njegovo djelovanje o obnovi zapravo napravio, ali svakako bi se reakcije na njegovo djelovanje mogle podijeliti. Svakako, to je bio vrlo dinamičan proces u kojem je on imao i svoje odgovore na te reakcije. Najviše o tome može se saznati iz pisama samog Julijana, te iz zapisa Libanija. Naravno većina, ali ne i svi odnosi se na istočne provincije.

8.1. Nekršćanske reakcije

Razni natpisi pružaju neke dokaze o načinu na koji supodanici doživljavali Julianovo samoprezentiranje. Tako je recimo je u Zapadnoj Maloj Aziji našao snažnu podršku. Gradovi Magnezija na Maeandru i Iasusu (Caria) dali su Julijanu epitet „*najbožanskog*“ (*theiotatos*), u Sideu (Pamphylia) čak su ga nazivali „*bogom*“. Na otoku Samus Julian je bio proglašen "*najbožanskim gospodarom svemira*" i "*nepobjedivim carem*" i hvaljen zbog svoje ritualne čistoće (*hagneia*). Na nekoliko drugih mjesta, upravnici, gradska vijeća složili su se u odavanju počasti njemu kao filozofu na prijestolju, izražavajući tako odobravanje određenog aspekta njegove javne ličnosti koji je bio usko povezan s njegovim vjerskim stavom.⁸² Sam car govori nam da su ga Milezi imenovali Apolonovim prorokom u Didimu.⁸³ Nakon edikta, kada su obnovljeni hramovi natpisi su hvalili Julijana kao „*obnovitelja hramova*“. To također ukazuje na podršku njegovoj vjerskoj politici. U Numidiji su gradska vijeća nedvosmisleno izrazila svoje odobravanje Julijanove vjerske politike, nazvavši ga „*obnoviteljem rimske religije*“ ili „*obnoviteljem svetih ceremonija*“ (*restitutor sacrorum*).⁸⁴ Pored toga, u Koriniumu, provincijski namjesnik obnovio je stub posvećen Jupiteru. U Solunu je namjesnik Makedonije postavio oltar posvećen Julijanu.⁸⁵

Naravno sačuvan je i mali broj epigrafskih spomenika koji svjedoče o pozitivnom odgovoru na Julianovu vjersku politiku u raznim dijelovima carstva. Iz Libanijeve korespondencije možemo dodati neke primjere rituala koji su se izvodili pod Julijanom. Tako naprimjer Sofist preporučuje posvetu u Eleuzinske misterije, spominje festival u čast Apolona

⁸²Wiemer, 2020, 215.

⁸³Julijan, *To an Official*, 451C.

⁸⁴Wiemer, 2020, 219.

⁸⁵Telea, 2014, 285-290.

Pitija u sirijskoj Laodiceji i žrtvuje se u Seleukiji Pieriji, hvali Apameju kao grad koji veliča Zeusa i čestita sofisti Demetriju na proslavi Artemidinog festivala u Kilikijskom Tarzu. Pored toga daje nam i izvještaj o popravci poznatog Apolonovog svetište.⁸⁶

8.2. Kršćanski odgovor i implikacije edikta

Pored reakcija koje su odobravale djelovanje Julijana, postojale su i reakcije koje su bile potpuno oprečne. O njima govori Libanije koji svjedoči i o sukobima uzrokovanim Julijanovim ediktom. Te reakcije najbolje su vidljive kroz kršćansku historiografiju. Dakle, to se prvenstveno odnosi na nasilje prema kršćanima i kršćanskim zajednicama. U izvorima se spominju slučajevi napada na hramove koji su ponovo otvoreni, uništavanja kulturnih slika, oltara te prekida paganskih rituala⁸⁷

Dakle, u suštini te reakcije su sugerisale da ne odobravaju djelatnost Julijana. Od Libanija i Julijana saznajemo da su odnosi između nekršćana i kršćana bili zaoštreni i u Bostri (Arabija), što govori o tome da su reakcije bile različite. O tome svjedoče i tvrdnje Ambrozija Milanskog, gdje navodi da su Jevreji napali kršćanske crkve u Damasku (Sirija), Beritu (Phoenice), Ascalonu i Gazi (obje Palaestine I).⁸⁸ Dakle, djelovanje Julijana izazvao je reakcije koje su dovele do niza nemilih događaja u Carstvu. Tu su i primjeri poput onih iz Epifanije i Emese gdje su nekršćani su zauzeli crkve i pretvorili ih u hramove.⁸⁹

8.3. Kontra-reakcija

Kršćani su bili kažnjavani zbog napada na hramove i oltare, izvori bilježe i nekoliko slučajeva pagana koji su se osvećivali kršćanima koji su u prošlosti uništavali paganske hramove ili oltare U Arethusi (Sirija), biskup Marko bio je mučen jer je odbio obnoviti hram. Eleusius, kizički biskup (Bitinija), proglašen je krivim za uništenje hramova i progonstvo. U gradiću Meirus (Frigija) pogubljena su tri laika jer su razbili kultne slike, ista je kazna izrečena svećeniku u Ankiri (Galatija) zbog narušavanja paganskog rituala i drugom u Cezareji (Kapadokija) zbog uništenja hrama u Tycheu. U gradu Pesinus, dvojica mladih kršćana, koji su srušili oltar Majke Božje, osuđena su, jedan na smrt, a drugi je okrutno pretučen kožnim kaiševima. U Cezareji, u Kapadokiji,

⁸⁶ Libanije, *Autobiography and Selected Letters*, 32.

⁸⁷ Telea, 2014, 192.

⁸⁸ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, 5, 15, 11-12.

⁸⁹ Wiemer, 2020, 219.

mladići Eupsihije i Damas osuđeni su na smrt⁹⁰. U Durostorumu veteran je doživio smrtnu kaznu zbog napada na paganske oltare. Kršćani svećenici, časne sestre i drugi linčovani su u Heliupolisu, u Gazi i u Askalonu. U Aleksandriji biskup Đorđa postao je žrtvom gnjevne gomile koja ga je smatrala odgovornim za mjere protiv paganskih svetišta, zajedno sa još dvojicom dužnosnika (*Dracontius i Diodorus*) kršćanske vjeroispovijesti.⁹¹

U Atiohiji je izvjesni Teodul bio optužen da je sagradio kuću od hramskog plijena. Također, recimo u Phoeniceu je slična optužba podignuta protiv sinova Talasiusa, bivšeg pretorijanskog župana, prema Libaniju, bili su prisiljeni odreći se posjeda hrama koji su pretvorili u privatnu kuću, te je trebao biti vraćen u prijašnju upotrebu.⁹²

Ovdje se postavlja pitanje kolika je bila uloga samog Julijana u navedenim dešavanjima, koliku je ulogu imala nejgova vjerska politika i kako je car odlučio da reagije na ova dešavanja u rimskom carstvu. Ono što je očigledno jeste da u većini slučajeva car nije bio izravno uključen. Car je više puta iznio svoje odredbe i ukazao da pod njegovom vladavinom svi su imali vjerske slobode i da niko neće biti prisiljen prinostiti žrtvu. Također je osudio nasilja nad kršćanima, iako je u dosta slučajeva reagovao blago prema suđenim ako su počinili prekršaj nad kršćanima. Ukorio je Aleksandrijce što su ubili biskupa Đorđa, ali ih na drugi način nije kaznio.⁹³ S druge strane, kršćani prijestupnici bili su okrutno tretirani. Napad na Tycheov hram kaznio je izricanjem velike kazne gradu Cezareji, oduzimanjem imovine lokalne crkve i upisom njezinog svećenstva u osoblje provincijskog upravitelja. Imovina crkve u Edesi oduzeta je nakon napada na manjinsku skupinu kršćana zvanu Valentinian.⁹⁴ U Antiohiji je car držao lokalne kršćane kolektivno odgovornima za paljenje Apolonova hrama u Dafni, iako za to nisu nađeni nikakvi dokazi, velika je crkva zatvorena po njegovu nalogu i to prije nego što je istraga otkrila da je požar uzrokovan nesretnim slučajem.⁹⁵

Odličan primjer kontra-reacije Julijana su događaji iz Antiohije. Tako će oni biti predstavljeni kroz iduće poglavlje.

⁹⁰ Telea, 2014, 192.

⁹¹ Mesihović, 2015, 2269.

⁹² Wiemer, 2020, 219.

⁹³ Mesihović, 2015, 2269.

⁹⁴ Wiemer, 2020, 221.

⁹⁵ Mesihović, 2015, 2268.

8.3.1. Julijan u Antiohiji

Julijan je 18. jula 362. god. n. e. stigao u Antiohiju i to na praznik Adonia, koji je bio spomen na smrt Adonisa. Ovaj praznik obilježavaju plač, kuknjava i žalost. Nema sumnje da je Julian bio jako razočaran odgovorom koji je dat njemu i njegovoj politici. Prije nego što je napustio grad, napisao je jedinstvenu mješavinu samoobrane, prijekora i jadikovanja, pod naslovom „*Misopogon (mrzitelj brade) ili govor o Antiohiji*“;⁹⁶ u ovom tekstu, koji je objavljen kao edikt upućen lokalnom stanovništvu, osuđuje Antiohene zbog bezbožništva, razvrata, pohlepe i nezahvalnosti, izjavljujući da se više nikada neće vratiti. Religija je očito bila istaknuti među uzrocima Julijanova otuđenja od Antiohena. Budući da Julijan daje živopisan prikaz toga kako je općinsko vijeće u oktobru 362. bojkotiralo godišnji festival u čast Apolona Dafnije, koji je mnogo stoljeća bio predsjedavajuće božanstvo Antiohije to sugeriše koliko mu je zapravo to pitanje bilo važno. On piše:

„Kad sam ušao u svetište, tamo nisam našao tamjan, čak ni kolač, niti jednu zvijer za žrtvu. Na trenutak sam se začudio i pomislio da sam još uvijek izvan svetišta i da čekate signal od mene, ukazujući mi čast jer sam prvosvećenik (archiereus). No kad sam se počeo raspitivati kakvu žrtvu je grad namjeravao podnijeti kako bi proslavio godišnji festival u slavu boga, svećenik je odgovorio: 'Donio sam sa sobom iz svoje kuće gusku na žrtvu Bogu, ali grad ovaj put nije napravio nikakve pripreme' .⁹⁷

Julijan ogorčen ovim prijemom uputio je govor vijećnicima ukorivši ih što su napustili bogove svojih predaka, što su raskošno trošili na nemoralne zabave i što su svojim ženama omogućili podupiranje kršćanstva. Kasnije je car naredio uklanjanje leševa zakopanih u blizini Apolonovog svetišta. Ova naredba izazvala je snažno protivljenje, jer se vjerovalo da jedno od tih tijela pripada biskupu, mučeniku. Sukob je eskalirao 22. oktobra 362. godine kada je izgorio slavni Apolonov hram u Dafni. Julian je vjerovao da je požar izazvan namjerno i da je zapaljen od strane kršćana, te je dao zatvoriti veliku crkvu u Antiohiji i oduzeti njezino pokretno vlasništvo. Tokom novogodišnjeg festivala, kada je običnim ljudima bilo dopušteno iznijeti svoje mišljenje, car je čuo izgovorene parole koje su imale za cilj ismijavati njegove napore u oživljavanju žrtvovanja životinja, aludirajući na njegovo aktivno sudjelovanje u ritualnom ubijanju. Julijanu su se rugali

⁹⁶ Mesihović, isto, 2267-2268.

⁹⁷ *Julijan, Misopogon, 362 B.*

kao žrtvenom pomoćniku, kuharu i mesaru.⁹⁸ Dešavanja u Antiohiji daju nam najbolju sliku o viđenju vjerske politike Julijana od strane običnog stanovništva jednog rimskog grada o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima, ali i njegove kontra-reakcije. Naravno, viđenje jednog grada se ne može uzeti kao stav cijelog rimskog carstva, ali nam svjedoči o tome koliko je kršćanstvo ukorijenjeno u lokalnim zajednicama te kako je to utjecalo na reakcije na djelovanje Julijana, ali i zatim njegove odgovore na novonastalo stanje.

8.4. Dometi Julijanovog djelovanja

Za Juliana je bilo važno vratiti svoje podanike natrag u religiju predaka. Naravno da nije poticao nasilje nad kršćanima, ali je bio potpuno predan u svojoj namjeri da promovira religiju predaka. U tu je svrhu primijenio sva sredstva dostupna rimskom caru, osim prisile. Kršćanske su skupštine izgubile carskumaterijalnu potporu, kršćanski svećenici svoje pravne privilegije. Kršćanskim učiteljima bilo je zabranjeno zauzimati položaje financirane javnim sredstvima. Kada je u pitanju vojska tu je brzo i lako postigao svoj cilj. Mnogi vojnici koje je doveo na Istok iz Galije vjerojatno nisi ni bili kršćani. Vojnicima s Istoka Julian je obećao nagrade i prijetnju da će biti ponižen ili protjeran. Visoki funkcioneri na dvoru koji su se držali svoje kršćanske vjere bili su otpušteni, te su na drugoj strani mnogi prihvatili religiju novog cara.⁹⁹

Poznato je nekoliko slučajeva visokih funkcionera u Julijanovoj službi koji su se preobratili, a najistaknutiji među njima su Julian, carev ujak, upravitelj biskupije Oriens, Julijanov „*ministar financija*“ (*comes sacrarum largitionum*), Helpidius, njegov ministar zadužen za carske zemlje (*comes rei privatae*) i Modestus, gradski prefekt Carigrada. Čak su se i biskupi ponekad pokazali nesposobnima odoljeti iskušenju.¹⁰⁰ Julian je svojim ponašanjem pokušao dati primjer svojim podanicima. Gdje god su car i njegov dvor boravili, žrtvovao je životinje, u Konstantinopolju i u svakom gradu ili stanici na putu kroz Malu Aziju do sirijske Antiohije. Posjetio je svetište Majke Bogova u Pesinusu i većinu svetišta u Antiohiji ili oko nje, kako bi primio proročište od Zeusa, popeo se na planinu Kasius.¹⁰¹ U Antiohiji, međutim, njegov entuzijazam nije naišao na odgovor kakvom se nadao, jer mnogi stanovnici, uključujući većinu

⁹⁸ Wiemer, 2020, 223.

⁹⁹ Wiemer, isto, 222.

¹⁰⁰ *Libanije, Autobiography and Selected Letters*, 12.

¹⁰¹ Wiemer, 2020, 222.

elite, nisu bili voljni sudjelovati u žrtvenim ritualima, a neki su se čak i usudili otvoreno izraziti svoje potpuno odbijanje.

9. FLAVIJE KLAUDIJE JULIJAN I PRVOSVEĆENICI

Flavije Klaudije Julian namjeravao je oživjeti kultove tradicionalnih bogova Rimskog carstva proglašavanjem kodeksa svećeničkog ponašanja i stavljanjem lokalnih svećenika pod nadzor provincijskih prvosvećenika koje je on sam postavio. O tome najbolje nam svjedoči pismo koje je Julian napisao prvosvećeniku (*archiereusu*) Azije, sačuvano u dva dijela kao pismo „*Prvosvećeniku Teodoru*“ i „*Pismo Temistiju*“.¹⁰²

9.1. Nadležnosti i kodeks ponašanja Julijanovih prvosvećenika

Osobito je zanimljivo to da je Klaudije Julijan postavio opća pravila ponašanja za sve svećenike. Prvosvećenik trebao je upravljati svim svetištima u Aziji sa ovlaštenjem da odabere svećenike u svakom gradu i svakom od njih dodijeli ono što mu odgovara. Takođe je imao pravo i dužnost da ispravi ili kazni građanske svećenike u svojoj pokrajini koji su zanemarili svoje dužnosti. Pokrajinski prvosvećenik imao je opšti nadzor nad svim svećenicima u pokrajini i imao je disciplinska ovlaštenja.¹⁰³

Na osnovu pisma vidimo da Julian razvija kodeks ponašanja za svećenike općenito koji bi se trebao koristiti kao neka vrsta smjernice kako da prenese ove propise drugim svećenicima u svojoj provinciji i da im stavi do znanja da su podržani carskim autoritetom.¹⁰⁴ Julian izdvaja tri vrline koje su bitne za svećenički život: *filantropiju* ili brigu za one kojima je potrebna pomoć, *čistoću* i *pobožnost*. U julijanskoj filantropiji aktivna je vrlina koja implicira pozitivne propise ponašanja. Čistoća je, s druge strane, negativno definirana, to je dužnost koja je nametnuta svećeniku i obvezuje ga da se suzdrži od svega što je nečisto i na taj način izaziva zagađenje. Svećenik takođe treba da se odrekne čulnih utisaka koji bi mu zagadili dušu. Julian takođe naređuje svećenicima da se drže podalje od kazališta, amfiteatra i hipodroma i da izbjegavaju društvo glumaca i kočijaša.¹⁰⁵

¹⁰² Ova dva teksta predstavljaju program reformi s dva glavna cilja: regulisati svećeničko ponašanje u cijelom carstvu i stvoriti vjersku službu koja je odgovorna caru i zadužena za dva glavna zadatka: nadziranje svih svećenika u provinciji i propagiranje kodeksa ponašanja za svećenike zasnovano na idejama pobožnosti, čistoće i filantropije. Pobožnost koja se provodi redovnom molitvom i povremenom žrtvom, te čistoća u smislu suzdržavanja od predmeta i radnji koje izazivaju zagađenje, bili su tradicionalni koncepti duboko ukorijenjeni u njegovoj religiji. Wiemer, 2020, 229.

¹⁰³ Wiemer, 2020, 227.

¹⁰⁴ *Julijan, To the High-priest Theodorus*, 89A.

¹⁰⁵ Wiemer, 2020, 228.

Pobožnost zahtijeva čistoću, ali uključuje i aktivne dužnosti. Svećenik mora naučiti himne koje su uobičajene u svetištu u kojem služi. On se mora moliti bogovima najmanje tri puta dnevno, ako je to nemoguće, onda dva puta, ujutro pri izlasku sunca i ponovo pri zalasku. Julian naglašava da će to nastaviti činiti i nakon što mu ili njezino razdoblje istekne. Unutar svetišta važe uobičajena pravila ponašanja. Julian izričito pravi razliku između onoga što se od svećenika traži na dužnosti i onoga što se traži kada više ne djeluje kao svećenik. Prije nego što uđe u svetište, treba se očistiti prema lokalnim propisima jednu noć i jedan dan, a zatim tokom sljedeće noći da se očisti ritualnim umivanjem. On treba da ostane u svetištu sve dok to lokalni običaji zahtevaju. Za to vrijeme ne smije ići kući, ići na tržnicu ili posjetiti upravnika. Kada prestane svećenička služba, ove se zabrane više ne primjenjuju, čak i tada bi svećenik trebao pažljivo birati društvo i nikada ne nositi svoju svećeničku nošnju izvan svetišta. On je stvorio novu vrstu svećenstva i imenovao njihove dužnosti, popunio otvorena svećenstva u provincijama i javno iznio svoje mišljenje o svim vrstama vjerskih pitanja. Kaznio je upravnika Karije jer je naredio da se pretuče mjesni svećenik zabranivši mu „*da se tri mjeseca miješa u sve što se tiče svećenika*“.¹⁰⁶ Drugom prilikom počastio je Kalikseinu, svećenicu Demetre, povjerivši joj i svećeništvo Majke Bogova. Bivšeg biskupa Pegazija spasio je i postavio za svećenika. Iz Libanijevih pisama saznajemo da se za Julijana općenito smatralo kako je on osobno uključen u popunjavanje svećenstva na svakoj razini.¹⁰⁷ Julian, međutim, ne daje upute o tome kako se te informacije prikupljaju niti o tome ko će zakazati termin. Pismo se prekida nakon odlomka u kojem Julian naglašava važnost filantropije, tvrdeći da je nezanemarivanje siromaha od strane svećenika glavni uzrok kršćanskog uspjeha.¹⁰⁸ Julijanovi veliki svećenici bili su izravno odgovorni caru koji je sebe smatrao nadređenim, kao prvosvećenikom Rimskog carstva.¹⁰⁹

9.2. Utjecaj Dajinog „idola“ na stvaranje prvosvećenika

Dok je carski kult organiziran u provincijama činio institucionalni okvir na kojem je Julian mogao graditi svoju viziju, čini se da je uloga koju je dodijelio svojim prvosvećenicima djelomično inspirirana kratkotrajnim eksperimentom cara Maksimin Daja. Prema crkvenom historičaru Euzebiju, Maksimin Daja je za svog poglavara imenovao svećenika „*idola*“ u svakom gradu i

¹⁰⁶ Bradbury, 2020, 233.

¹⁰⁷ Libanije, *Autobiography and Selected Letters, The Lament Over Julian*, 25-27.

¹⁰⁸ Julijan, *To the High-priest Theodorus*

¹⁰⁹ Bradbury, 2020, 233.

prvosvećenika (*arhijereja*) u svakoj provinciji. Ti su svećenici birani prema društvenom položaju i stoga su dolazili iz općinske i pokrajinske elite. Njihova suštinska funkcija bila je, s jedne strane, da svakodnevno prinose žrtvu svakom bogu, a s druge, da provode carevo zakonodavstvo, zabranjujući kršćanima okupljanje, navodeći ih na žrtvu ili prijavljujući ih namjesniku. Ono što ovi visoki svećenici imaju zajedničko s Julianovim je njihov način imenovanja, njihova sfera djelovanja i njihov položaj na vrhu hijerarhije.¹¹⁰ Sama hijerarhija, međutim, nije jednaka, budući da je Julijanov prvosvećenik trebao nadzirati svakog svećenika u svojoj pokrajini, dok je provincijski prvosvećenik Maksimina Daje postavljen iznad klase općinskih svećenika koje je car imenovao da služe kao njegovi predstavnici u njihovom gradu.¹¹¹ Maksimin Daja je tako stvorio troslojnu strukturu instalirajući svećenika po svom izboru i na pokrajinskom i na općinskom nivou, dok Julian nije proširio izravnu carsku kontrolu izvan razine provincije. Jedini „*veliki svećenik grada*“ koji se pojavio u Julijanovoj prepisci jeste poglavar carskog kulta Mileta, te nije podređen provincijskom velikom svećeniku.¹¹²

9.3. Poređenje Julijanovih i kršćanskih svećenika

Julijanov provincijski prvosvećenik često se uspoređivao s kršćanskim biskupom, ali razlike su mnogo značajnije od sličnosti. Za razliku od kršćanskog biskupa, njega nije izabrala zajednica kojom je trebao upravljati, već car. U usporedbi s kršćanskim biskupom, njegova sfera djelovanja bila je mnogo šira. Biskupske ovlasti obično su bile ograničene na grad u kojem je obnašao dužnost, samo je vrlo mali broj biskupa koristio disciplinska prava u cijeloj provinciji. Nasuprot tome, Julijanov veliki svećenik nije bio predstavnik određenog grada, već je bio odgovoran za cijelu provinciju, čime je nadopunio provincijskog upravitelja u sferi religije. Julijanov veliki svećenik, s druge strane, bio je odgovoran za mnoštvo svetišta, hramova i svećenika, raštrkanih po njegovoj provinciji i međusobno nepovezanih. Poput upravnika, vjerovatno je trebao putovati od grada do grada kako bi stvorio mišljenje o tome što se događa na lokalnoj razini, ali za razliku od upravnika ne bi imao na raspolaganju osoblje i bilo koja druga sredstva prisile prijetnja izbacivanjem iz svećenstva.¹¹³ Od Julijanovog svećenika se tražilo da živi prema kodeksu ponašanja koji bi ga učinio nesposobnim za brojne javne funkcije i uloge koje su članovi lokalne i pokrajinske elite obično ispunjavali. On, međutim, nije služio doživotno, već

¹¹⁰ Nicholson, 1994, 1-6.

¹¹¹ Wiemer, 2020, 232.

¹¹² Nicholson, 1994, 4-10.

¹¹³ Wiemer, 2020, 227.

ograničeno vrijeme. Bio je zadužen da poučava riječju i primjerom, ali njegova glavna publika bili su svećenici u njegovoj provinciji, a ne skupština laika. Nadalje, bilo mu je dozvoljeno da se oženi i služi zajedno sa suprugom. Lidijino prvosveštenstvo zajednički su držali neoplatonist Hrizantije i njegova supruga Melita.¹¹⁴ Ostaje misterija za nas kako je Julijanov svećenik trebao kontrolirati odabir svećenika na lokalnom nivou.

9.3.1. Oponašanje kršćanskih institucija?

Grgur Nazijanski je tvrdio kako je Julian uzalud pokušavao oponašati kršćanske institucije. Njegov pokušaj bio je osuđen na neuspjeh jer su kršćanske institucije bile izraz kršćanskog učenja pa ih pagani nisu mogli uspješno kopirati. Kako bi potkrijepio svoju tvrdnju, Grgur navodi niz organizacijskih i liturgijskih inovacija koje bi Julian primijenio da je samo živio duže:

*„Namjeravao je osnovati škole u svakom gradu, uvoditi propovjedaonice i časna mjesta, čitanje i egzegeza helenskih učenja, kako onih koja oblikuju karakter, tako i onih koja imaju skriveno značenje, predložak pravopisne pogreške za zamjenske molitve, predložak za primjereno prigovaranje onima koji su griješili, predložak za inicijacijske i usavršavanje obreda i za sve ono što je očigledno dio našeg dobrog poretka, osim toga, za postavljanje gostionica i hostela, prostora za pročišćavanje, prenoćišta za djevice i soba za meditaciju. Tome se najviše divio u našim institucijama.“*¹¹⁵

Na osnovu njegovih spisa smatralo se da se Grgur oslanjao na Julijanovo kružno pismo koje nam nije sačuvano. Grgur nam prikazuje kako je "kopiranjem" kršćanskih institucija Julijan nesvjesno priznao superiornost kršćanstva. Kada uporedimo njegove tvrdnje sa ostalim Julijanovim izvorima vidimo da one nemaju jake oslonce jer sve stavke upadljivo nedostaju u Julijanovim spisima osim osnivanje hostela, a filantropija je središnji pojam u njegovoj misli, iako treba primijetiti da to nikada ne povezuje s putovanjima.¹¹⁶ Jedini drugi izvor koji Julijanu pripisuje planove slične onima koje je opisao Grgur je Sozomen. Sozomen, međutim, koji je pisao dugo nakon događaja, samo parafrazira Grgura i zbog toga se ne može smatrati vjerodostojnim svjedokom.¹¹⁷ Možemo sa sigurnošću zaključiti da je Grgurov Julian polemički konstrukt, osim

¹¹⁴ Wiemer, 2020, 233.

¹¹⁵ Grgur Nazijanski, *Oration 4*, 114.

¹¹⁶ Wiemer, 2020, 223.

¹¹⁷ Sozomen, *The Ecclesiastical History*, 5, 16, 2-4.

njega, ni paganski ni kršćanski savremenici nisu opisivali niti doživljavali oponašanje kršćanskih institucija kao istaknuto obilježje Julijanove vjerske politike.

Gledano u cjelini, vjerska organizacija koju je stvorio Julian ima samo površnu sličnost s institucionalnom strukturom kršćanskih zajednica. Provincijski prvosvećenik bio je carska služba nametnuta odozgo da nadzire lokalne svećenike, dok je biskupa odabrala vjerska zajednica koja se temeljila na jednom gradu. Strukturne razlike postat će još jasnije ako pogledamo ulogu koju je sam Julian namjeravao odigrati u vjerskom životu Rimskog carstva.

9.4. „Božanska misija“ i vjersko pitanje

Klaudije Julijan je pravo miješanja u vjerska pitanja u cijelom carstvu izveo iz božanske misije koja mu je povjerena osobno, ali i iz službe pontifex maximus koji su imali svi rimski carevi od Augusta pa nadalje. Biti pontifex maximus po njegovu mišljenju podrazumijeva prava i dužnosti koje se protežu po cijelom carstvu u tri glavna područja: žrtvovanje i proricanje, teologija i sveštenečka disciplina. Julian je smatrao da je svećenik najvažniji aspekt carske službe i koristio je sva sredstva i prilike za širenje religije predaka među svojim podanicima. Pokušao je poučavati primjerom, od usta do usta i od pera, pohvalom i nagradom, prijekorom i kaznom. Julijanova neprestana aktivnost kao vidovnjak i žrtveni svećenik bio je istaknuti aspekt njegove carske ličnosti. Libanije je 1. siječnja 363. pohvalio Klaudija Julijana kao konzula u publici vojnih i civilnih dostojanstvenika:

„Tako raduje se tituli svećenika ništa manje nego carskoj, jer se kao svećenik istaknuo u obavljanju usluga bogovima, kao što je to učinio careskim u vladi. Nije se pridržavao odredbi konvencije te je u nekim prilikama prinosiso žrtve, a u drugim se suzdržavao. Vjerovao je u ispravnost izjave da i djela i riječi moraju početi od bogova. On žrtvu vrši osobno, zauzima se pripremanjem, uzima drvo, rukuje nožem, otvara ptice i pregledava im utrobu. Dokazi tome nalaze se u njegovim prstima koji dokazuju ove dokaze.¹¹⁸

Car je osobno izvodio ritualna klanja i pozorno promatrao kako to drugi rade u njegovom prisustvu. Prinošenje žrtve u javnosti za Klaudija Julijana bilo je sredstvo vjerskog odgoja. Ozbiljno je shvatio žrtvovanje i kako se treba žrtvovati, te je dopuštao da njegovo nezadovoljstvo

¹¹⁸ Libanije, *Autobiography and Selected Letters, Oration 12, 81*

pokaže ako se drugi ne pridržavaju normi.¹¹⁹ Čak je donio zakon o načinu pokopavanja leševa, propisujući stroge kazne ako se pogrebne povorke održavaju prije zalaska sunca.¹²⁰ On se također odvajao od svojih prethodnika kao pontifex maximus svojom djelatnošću pisca o teološkim pitanjima. Osim mnogih pisama o vjerskim pitanjima, sastavio je i dvije himne u prozi čiji je sadržaj strogo teološki, jedan o *Majci Bogova*, drugi o *bogu sunca Heliosu*. U oba je pokušao pomiriti platonističke doktrine o bogovima s tradicionalnom mitologijom i kulturnom praksom. On je bio jedini rimski car koji je napisao dugačku i naučenu polemiku protiv kršćanstva koja se sastoji od tri knjige.¹²¹ Bilo bi pogrešno, međutim, promatrati ove spise kao pokušaj formuliranja nečega poput paganskog vjerovanja u tom periodu. Julianovi filozofski spisi bili su upućeni njegovim bliskim prijateljima i savjetnicima, te nisu imali namjeru za šire mase, niti su predstavljali paganski pogled tog perioda. Njihov sadržaj ističe poznavanje filozofskih koncepata koji je poznat samo maloj manjini u tom periodu, a sam car izriče uvjerenje, zajedničko svim glavnim filozofskim školama, da filozofska istina sadržana u mitologiji i ritualima mora ostati neshvatljiva neobrazovanim masama. Oni, međutim, ne bi bili isključeni iz zajednice koju je car pokušavao izgraditi, ako su ispravno umirili bogove molitvom i žrtvom. Nadalje, iako je zabranjivao niz filozofskih doktrina koje su se u njegovo vrijeme općenito smatrale „ateističkim“ i nemoralnim, Klaudije Julijan je izričito dopustio različita gledišta u filozofiji, jer je bio uvjeren da su glavne škole, uključujući stoicizam i cinizam, sve težile istome cilju.¹²²

Klaudije Julijan je transformirao tradicionalnu službu pontifex maximus u službu velikog svećenika Rimskog carstva, mada korijene te transformacije možemo pratiti i vidjeti kod prethodnih rimskih careva. Rimski carevi bili su posavjetovani o pitanjima vjerskog prava od strane provincijskih upravnika mnogo prije dolaska Klaudije Julijana na vlast. Početkom 2. stoljeća Plinije Mlađi, tadašnji upravitelj provincije Bithynie, zatražio je od Trajana kao pontifexa maximusa za savjet o tome je li pod određenim okolnostima dopušten prijenos grobova. Tokom krize 3. stoljeća ubrzao se proces proširivanja careve vjerske odgovornosti za provincije. Klaudije Julijan stoji u nizu s carevima poput Decija, Valerijana, Dioklecijana i Maksimina Daje koji su se aktivno miješali u vjerski život carstva u cjelini, propisujući kultne radnje za svakog rimskog građanina. Maksiminus Daja čak je improvizirao s postavljanjem svećenika po vlastitom izboru u

¹¹⁹ Wright, 1913, 35.

¹²⁰ *Julian, Against Heraclius 227C-234C.*

¹²¹ Wiemer, 2020, 234-5.

¹²² Smith, 1995, 44-50.

provincije i gradove svog područja. Nijedan nekršćanski car, međutim, nikada nije pokušao postaviti standarde sveštenečkog ponašanja, a kamoli stvoriti institucionalni okvir za njihovo provođenje, te niti jedan paganski car nije se osobno upuštao u javnu raspravu o moralnim ili teološkim pitanjima niti je sastavljao filozofske odredbe.¹²³

Najbliža paralela s načinom na koji je Klaudije Julijan tumačio svoju ulogu cara nalazi se u njegovoj vlastitoj porodici, njegov ujak Konstantin nije postao ništa rječitiji od njega kada je u pitanju polaganje božanske misije. Konstantin je zagovarao kršćanstvo dajući pravnu privilegiju i pružajući materijalnu potporu od 312. godine, međutim, kad je postao jedini car, posebno je dao podanicima do znanja da se njegova vladavina temelji na kršćanskoj podršci i postepenom udaljavanju od tradicionalne rimske religije. Iako u kršćanstvu nije bilo mjesta za cara koji je služio kao svećenik, Konstantin je govorio i djelovao kao božji predstavnik na zemlji, što nam najbolje prikazuje kršćanski historičar Euzebije iz Cezareje u svom panigiriku *Život Konstantina Velikog*.¹²⁴ Klaudije Julijan je mrzio Konstantina koji je napustio boga sunca (*Sol Invictus*) u zamjenu za kršćanskog boga. Ipak kada uporedimo dva cara dolazimo do zaključka da je Klaudiju Julijanu zapravo Konstantin bio nepriznati uzor.

9.5. Vjerska „misija“ unutar granica

S obzirom na sve elaborirano, posebno je zanimljiv način na koji je po svemu sudeći Klaudije Julija doživljavao svoju vjersku misiju. Iako se, kako je prethodno objašnjeno, koristio svim raspoloživim sredstvima da među svojim podanicima širi religiju predaka, on je svoju vjersku misiju shvatio kao djelovanje unutar njegovih državnih granica.

Tu se nameće i jedno zanimljivo pitanje o tome da li je zapravo takav stav bio rezultat ograničenosti njegove političke funkcije državnim granicama ili ga jednostavno stanje u pogledu religija izvan njegovih granica nije zanimalo.¹²⁵ U svakom slučaju, niti jedna od ove dvije mogućnosti ne isključuje drugu, ali s obzirom na to kako je gledao svoju funkciju u pogledu religije, svakako da bi se moglo pretpostaviti da je u tom pravcu promatrao i religijsko pitanje unutar, ali i van granica Carstva.

¹²³ Wiemer, 2020, 235.

¹²⁴ Teitler, 2017, 19-20.

¹²⁵ Wiemer, 2020, 235-236.

10. ZAKLJUČAK

Flavije Klaudije Julijan bio je pod utjecajem svojih emocionalnih iskustava koja su definitivno obilježila njegovo viđenje religija. Njegovo obrazovanje odredilo je tok njegove vladavine. Što je itekako utjecalo na njegovu vjersku politiku. Vjerska politika Flavija Klaudija Julijana pokazala je da je on zapravo bio itekako svjestan javnog konteksta tradicionalne religioznosti. Iako je njegov filozofski ideal ostao netaknut, bilo je potrebno da ga asimilira sa praktičnom stvarnošću moći. Kao filozof, progonio je kršćanstvo svojim spisima, a kao car svojim zakonima i mjerama.

Glavni pravci njegovog plana bili su uspostava i reforma rimske religije i protukršćanska polemika. Kako se moglo primijetiti, on je kršćanstvo vidio kao prepreku za uspostavu rimske religije. Upravo zbog toga je vrlo specifičnom vjerskom politikom pokušao razjediniti kršćane, dajući vjersku slobodu svim ograncima. Ipak, iako je vjerovao da može brzo iskorijeniti kršćanstvo povlačenjem carskih privilegija, činjenica je da je kršćanstvo bilo duboko ukorijenjeno u lokalnim zajednicama koje su se uglavnom sastojale od ljudi niže i srednje klase u cijelom carstvu. Ta mreža osigurala je opstanak kršćanstva i nije zavisila od podreške cara.

Svakako, da kršćanstvo ostalo po istim tretmanom i nakon Flavija Klaudija Julijana onda bi bilo znatno usporeno njegovo širenje. Ipak, dogodilo se to da je njegova vjerska politika u neku ruku donijela korist Crkvi. On je posredno pridonio ponovnom uspostavljanju kršćanskog jedinstva, uništenog podjelama i arijskim sporovima. Kršćani svih kategorija ujedinili su se kako bi porazili zajedničkog neprijatelja. Julianovo djelo bilo je posljednji ozbiljan pokušaj ponovnog uspostavljanja kulta bogova.

Njegov glavni cilj bio je oživljavanje drevne rimske religije i vraćanje Carstva u dane nekadašnje slave, a obnova hramova i javno izvođenje paganskih rituala naišla je na oštro protivljenje pobožnih i odlučnih kršćana, klerika, asketa, laika. U tom kontekstu, važno je spomenuti da je religiji koju je propagirao nedostajala univerzalna sveta knjiga, etički kodeks, vjerovanje u besmrtnost duše i zagrobni život dok je istovremeno postojalo veliko oslanjanje na ritualno učešće, poput žrtvovanja. To su pored ranije navedenih još neki od aspekata koji bili slaba tačka njegove vjerske politike. Bez obzira na to, moglo bi se reći da je Flavije Klaudije Julijan

Apostata bio zaista važna historijska figura. Njegova vjerska politika, njeni rezultati i posljedice bile su ključne za razvoj vjerske historije Rimskog carstva, ali i historije općenito. Iako su posljednje nade za povratak „*religije predaka*“ umrle s njim, njihov kratki povratak u Rim također ilustrira neke od problema s kojima su se rani kršćani suočavali.

11. BIBLIOGRAFIJA

10.1. Primarni izvori:

1. Amijan Marcelin 2016.: *Res Gestae*, u: *The Complete Works of Ammianus Marcellinus*, (prev.J. C. Rolfe) Delphi Classics, East Sussex.
2. Grgur Nazijanski 2016.: *Orations*, u: *Select Orations of Saint Gregory Nazianzen* (prev. C.G. Browne), Aeterna Press.
3. Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume I: Orations 1–5*, Wright, Wilmer C., LCL.
4. Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume II: Orations 6–8. Letters to Themistius, To the Senate and People of Athens, To a Priest. The Caesars. Misopogon*, Wright, Wilmer C., LCL.
5. Julijan Apostata 1923.: *Julian, Volume III: Letters. Epigrams. Against the Galilaeans. Fragments*, Wright, Wilmer C., LCL.
6. Libanije 1992.: *Autobiography and Selected Letters*. 2 vols. (prev.A. F. Norman), Loeb Classical Library, Cambridge.
7. Sozomen 2018.: *The Ecclesiastical History* (prev. Edward Walford), *The Ecclesiastical History of Sozomen: From AD 324 to AD 425*, Christian Roman Empire series, Vol 12.
8. Zosimus 1967.: *Historia Nova*, (prev. James J. Buchanan and Harold T.), Davis San Antonio, TX: Trinity University Press.

10.2. Sekundarni izvori:

1. ADLER 2007.: Michael Adler, *The Emperor Julian and the Jews*, Gorgias Pr Llc.
2. ATHANASSIADI 1992.: P. Athanassiadi, *Julian: An Intellectual Biography*, London
3. BOWERSOCK 1978.: Bowersock, G.W., *Julian the Apostate*, Duckworth, London.
4. BRADBURY 2020.: S. Bradbury, *Julian and the Jews*, A Companion to Julian the Apostate, Leiden.
5. BROWNING 1976.: Browning Robert, *The Emperor Julian*, Berkeley; Los Angeles: University of California Press, Los Angeles.
6. CVITKOVIĆ 2019.: Ivan Cvitković, *Religija u raljama politike*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

7. ĆURKOVIĆ 2014.: Nimac Ćurković, *Religija kao socijalni kapital u kontekstu sigurnosne politike suvremenog europskog društva*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
8. DROČIĆ 2013.: Josip Dročić, *Metode povijesne znanosti*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
9. HARRIES 2012.: Jill Harries, *Imperial Rome AD 284 to 363: The New Empire*, University Press, Edinburgh.
10. HOLM 2017.: Nicola Rose Holm, *Pagan Emperors and Religious Policies: A.D. 249-363*, The University of Queensland.
11. HUNT 1998.: E. D. Hunt, *Julian*, The Cambridge Ancient History, XIII: The Late Empire, A.D., UK
12. MARSHALL 2014.: Lilly Marshall, *Companion to the gods, friend to the empire: the experiences and education of the emperor Julian and how it influenced his reign*, University of North Texas.
13. MESIHOVIĆ 2015.: Salmedin Mesihović, *Orbis Romanus*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
14. METZINGER, TOTH 2020.: Tamara Čendo Metzinger, Marko Toth, *Metodologija istraživačkog rada za stručne studije*, Veleučilište Velika Gorica.
15. MURDOCH 2003.: Adrian Murdoch. *The Last Pagan: Julian the Apostate and the Death of the Ancient World*. Thrupp, Gloucestershire, Sutton.
16. NICHOLSON 1994.: Oliver Nicholson, *The 'Pagan Churches' of Maximinus Daia and Julian the Apostate*, The Journal of Ecclesiastical History, Cambridge.
17. PADJEN 2015.: Ivan Padjen, *Metodologija pravne znanosti: pravo i susjedne discipline*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
18. SMITH 1995.: Rowland B. E. Smith, *Julian's Gods: Religion and Philosophy in the Thought and Action of Julian the Apostate*, Routledge.
19. TEITLER 2017.: H. C. Teitler, *The last pagan emperor: Julian the Apostate and the war against Christianity*, Oxford University Press, New York.
20. TELEA 2014.: Marius Telea, *Attempts at restoring pagan Hellenism during the Reign of Emperor Julian the Apostate. Figures of Christian Martyrs*, International Journal of Orthodox Theology, Chicago.

21. TOUGHER 2007.: S. Tougher, *Julian the Apostate*. Edinburgh: Edinburgh University Press, Edinburgh.
22. VÖSSING 2020.: Konrad Vössing, *The Value of a Good Education: The School Law in Context, u: A Companion to Julian the Apostate*, Leiden.
23. WIEMER 2020.: Hans-Ulrich Wiemer, *Revival and Reform: The Religious Policy of Julian, u: A Companion to Julian the Apostate*, Leiden.
24. WRIGHT 1923.: W.C. Wright, *The Works of the Emperor Julian with an English Translation*, vol.1, London.
25. WRIGHT 1923.: W.C. Wright, *The Works of the Emperor Julian with an English Translation*, vol.2, London.
26. WRIGHT 1923.: W.C. Wright, *The Works of the Emperor Julian with an English Translation*, vol. 3, London.

10.3. Internet stranice:

1. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3360>